

Μνήμων

Τόμ. 7 (1979)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

Δ. ΛΟΥΛΕΣ : 'Ο βρετανικός τύπος γιά τή ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου •
Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ : Καταγραφή τῶν ἐμπορικῶν πλοίων τοῦ 'Ηρακλείου
τὸ 1751 • ΠΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΑΝ - ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ : 'Ανέκδοτες ἐπιστολές τοῦ
Γ', Σκληροῦ στὸν Γ. Ν. Πολίτη • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Χρησιμολογι-
κὸ εἰκονογραφημένο μονόφυλλο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα • Α. ΠΟ-
ΛΙΤΗΣ : Προσπάθειες καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ γιά μιὰ δεύτερη ἐκδόση τῆς
συλλογῆς τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν • Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟ-
ΠΟΥΛΟΣ : Χειρόγραφα Φουρνᾶ Εὐρυτανίας • Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ : 'Η
διπλωματικὴ ἀλληλογραφία τῶν Bouligny - Mabili (τέλη 18' - ἀρχὲς 19'
αἰῶνα) • Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ : Ληστὲς καὶ λησταντάρτες στὴν Κεν-
τρικὴ 'Ελλάδα τὸ 1835 - 1836 • Κ. ΛΑΠΠΑΣ : Γύρω ἀπὸ τὸν 'Αλέ-
ξανδρο 'Ησαῖα καὶ τὴς λιθογραφίες του • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Σχό-
λιο στὴ «δεύτερη» ἐκδόση τῆς 'Εγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα (1710)
• ΟΛΓΑ ΚΑΤΕΙΑΡΑΗ : 'Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα
τῆς Τεργέστης • ΠΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ : Στρατιωτικὴ συμφωνία Βρε-
τανίας - 'Ελλάδας (9 Μαρτίου 1942) • Η. FLEISCHER : 'Αντίποινα
τῶν γερμανικῶν δυνάμεων Κατοχῆς στὴν 'Ελλάδα 1941 - 1944 •
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1976

ΑΘΗΝΑ 1978 - 1979

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΦΟΡΙΕΛ ΓΙΑ ΜΙΑ
ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.201](https://doi.org/10.12681/mnimon.201)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΟΛΙΤΗΣ Α. (1979). ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΦΟΡΙΕΛ ΓΙΑ ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ. *Μνήμων*, 7, 60–83. <https://doi.org/10.12681/mnimon.201>

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΦΟΡΙΕΛ
ΓΙΑ ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ

I.

Τελειώνοντας τὰ λίγα λόγια μὲ τὰ ὁποῖα προλόγισε τὴ συλλογὴ τοῦ *Chants populaires de la Grèce moderne*, ὁ Φοριέλ σημείωνε: «Ἀπὸ τότε ποῦ ἐτούτῃ ἡ συλλογὴ ἦταν ἐτοιμὴ γιὰ νὰ ἐκδοθεῖ, συγκέντρωσα ὑλικὸ γιὰ νὰ βγεῖ καὶ μιὰ δεύτερη· καὶ θ' ἀσχοληθῶ μὲ τὴν ἐπεξεργασία ποὺ ἀπαιτεῖ, ἂν τὸ κοινὸ δεχτεῖ εὐνοϊκὰ τὴν πρώτην». Πραγματικά, στὸν δεῦτερο τόμο τοῦ βιβλίου, ποὺ κυκλοφόρησε ἑξὶ μῆνες ἀργότερα, περιλαμβάνεται ἓνα μικρὸ δείγμα ἀπὸ τὸ καινούριο ὑλικό· εἰκοσιέξι τραγούδια. Στὸν πρόλογο τοῦ παραρτήματος αὐτοῦ, ὁ Φοριέλ κάνει εὐρύτερο λόγο γιὰ τὴν καινούρια τοῦ συλλογὴ: «Τὸ περασμένο καλοκαίρι, ποὺ ἓνα μέρος τοῦ [=Ἀπρίλιο - Ἰούνιο τοῦ 1824] τὸ πέρασα στὴ Βενετία καὶ στὴν Τεργέστη [...] εἶχα τὸ πρόγραμμα καὶ τὴν ἐλπίδα νὰ συλλέξω καινούρια στοιχεῖα γιὰ τὴ μελέτῃ τῆς σημερινῆς λογοτεχνίας τῆς Ἑλλάδας, καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ πιὸ ἐθνικὸ καὶ τὸ πιὸ ἀξιοπερίεργο μέρος της. Δὲν ἀπογοητεύθηκα. [...] Ἔτσι ἀπόκτησα ἄρκετὰ γιὰ νὰ σχηματίσω μιὰ καινούρια συλλογὴ [...] πιὸ ἀξιόλογη καὶ τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρουσα μὲ τὴν πρώτη. Τὰ κλέφτικα τραγούδια θὰ ἀποτελοῦσαν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ πλούσια μέρη αὐτῆς τῆς καινούριας συλλογῆς. Μάζεψα πενήντα τουλάχιστον [...]. Ὅσο γιὰ τὰ τραγούδια ποὺ τὰ ὀνομάζω διηγηματικὰ ἢ πλαστά, συγκέντρωσα ὄχι μονάχα ὁμορφα, ἀλλὰ καὶ πολλὰ περίεργα γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς δημοτικῆς ποίησης τῶν Ἑλλήνων. Συνάντησα ἐπίσης πολλὰ ἀπὸ ἓνα εἶδος ποὺ δὲν εἶχα ἀκόμα δείγματα· ἀφήνω τὸ πλῆθος τῶν καινούριων ἀντιγράφων μὲ τραγούδια ποὺ ἔχω κιόλας ἐκδόσει· ἀντίγραφα ποὺ οἱ παραλλαγές τους μοῦ ἐπιτρέπουν σήμερὰ νὰ καλυτερέψω ἢ νὰ διορθώσω πολλὰ χωρία τῆς πρώτης συλλογῆς μου. [...] Ὡσπου νὰ μπορέσω νὰ καταπιασθῶ μὲ τὴν ἐπεξεργασία ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ δημοσιευτοῦν [...] τὰ τραγούδια ποὺ ἀνέφερα, ἂς χρησιμοποιήσω τώρα τὴν εὐκαιρίαν γιὰ νὰ παρουσιάσω τουλάχιστον μερικά...»¹.

Τελικὰ ὁ Φοριέλ, ὅπως ξέρουμε, δὲν ἔδωσε στὴ δημοσιότητα τὰ ἀνέκδοτα τραγούδια ποὺ εἶχε συγκεντρώσει. Ὡστόσο τὸ ὑλικὸ δὲν χάθηκε:

1. C1. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, 1, Παρίσι 1824, σ. VI, καὶ 2, 1825, 306 - 7. Πβ. καὶ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση, Κ. Φωριέλ, *Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἑλλάδος*, μτφρ. Α. Χατζηεμμανουήλ, 1956, 3 καὶ 296.

βρίσκεται σήμερα στὰ χαρτιά τοῦ Φοριέλ πού φυλάγονται στὸ Institut de France ἀκέραιο σχεδόν². Γύρω στὰ διακόσια εἴκοσι τραγούδια, ἑφτά ρίμες, τριακόσια πενήντα περίπου δίστιχα, ἔντεκα σχολιασμοὶ καὶ ἑκατὸν εἴκοσι μεταφράσεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες τριάντα πάνω κάτω δὲν ἀντιστοιχοῦν σὲ κάποιο ἑλληνικὸν κείμενο. Ὁλόκληρο δηλαδὴ τὸ ὑλικό, πού μαζὶ μ' ἐκεῖνο πού εἶχε κιόλας ἐκδοθεῖ, θὰ ἀποτελοῦσε τὴ βάση γιὰ μιὰ δεύτερη, πιὸ ἐπεξεργασμένη ἔκδοση.

Μάλιστα τὸ ὑλικό αὐτὸ εἶναι ἀρκετὰ δουλεμένο: ἓνα μέρος καθὼς εἶδαμε ἔχει μεταφραστεῖ στὰ γαλλικά, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑλληνικά κείμενα ἔχουν ὑποστῇ μιὰν ἐπεξεργασία, πού περνάει ἀπὸ τρεῖς βαθμίδες. Πρῶτα ἡ ἀρχικὴ καταγραφή τῶν τραγουδιῶν—ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες πληροφορητὲς τοῦ Φοριέλ— καὶ μιὰ μετάφραση ἀπὸ τὸν ἴδιον. Κατόπιν καθαρογράψιμο —πού ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ ἐπεξεργασία τῶν κειμένων— ἀπὸ τὸν Φοριέλ τώρα, καὶ δεύτερο χτένισμα τῆς μετάφρασης. Τέλος ἡ τρίτη βαθμίδα: καινούριο καθαρογράψιμο σὲ αὐτοτελεῖς, δίφυλλες κόλλες. Στὴν πρώτη σελίδα ἀναγράφεται ὁ τίτλος, ἡ κατηγορία καὶ ἡ ἀρίθμηση πού θὰ ἑπαιρνε τὸ τραγούδι, στὴ δεύτερη τὸ κείμενο, ἀντικρυστὰ στὴν τρίτη ἡ μετάφραση, καὶ ἡ τέταρτη μένει λευκὴ. Ὁ Φοριέλ εἶχε ἔτσι μπροστὰ του ὁλοκληρωμένη τὴ «μονάδα» τοῦ τραγουδιοῦ. Μπροστὰ ἀπὸ κάθε τραγούδι —ἡ ὁμάδα ὁμοειδῶν τραγουδιῶν— θὰ ἐρχόταν νὰ ταιριάζει ὁ σχολιασμός.

Δὲν ἔχει περάσει βέβαια ὅλο τὸ ὑλικό κι ἀπ' τὰ τρία αὐτὰ στάδια. Μονάχα δώδεκα τραγούδια ἔχουν φτάσει στὸ τρίτο στάδιο καὶ ἑκατὸν ἑφτά στὸ δεύτερο· ἄς σημειωθεῖ μάλιστα πὼς ἀρκετὰ τραγούδια σώζονται μόνο στὸ δεύτερο ἢ στὸ τρίτο στάδιο· τὰ πρωτόγραφα ἔχουν χαθεῖ ἢ ἴσως καὶ πεταχτεῖ.

Ποιὰ ἀκριβῶς τραγούδια θὰ περιλάβαινε ἡ δεύτερη ἔκδοση, μὲ ποιὰ σειρὰ καὶ σὲ ποιὲς κατηγορίες θὰ τὰ ταξινομοῦσε, μᾶς τὸ πληροφοροῦν ὀρισμένοι κατάλογοι τραγουδιῶν πού βρίσκονται κι αὐτοὶ στὸ ἀρχεῖο. Ἐφτά εἶναι «μιλητοί», δηλαδὴ μὲ ἀναγραφὴ τίτλων ἢ κατηγοριῶν καὶ δύο «βουβοί», μὲ σκέτα νούμερα. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀφηρημένη ἐπεξεργασία ἐπιλογῆς, προσχέδια τῆς μορφῆς πού θὰ ἑπαιρνε τὸ βιβλίο. Μὲ βάση αὐτοὺς τοὺς καταλόγους, τὸ ὑλικό σπονδylώνεται σὲ ὁμάδες, καὶ ὅταν θὰ εἶχαν φτάσει

2. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1909 ὁ βιογράφος τοῦ Φοριέλ J. B. G a l l e y, Claude Fauriel, Saint Etienne 1909, 288, ἔκανε λόγο γιὰ τὰ «πολύριθμα ἀντίγραφα ἑλληνικῶν τραγουδιῶν πού ἀπόκεινται στὰ χαρτιά του, στὸ Institut de France». Πρῶτος τὰ ἐκμεταλλεῖτοκε ὁ Δ. Α. Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο ς, Ἐνέκδοτα κείμενα ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ C. Fauriel ἐκδιδόμενα, *Λαογραφία* 13 (1955) 193 - 213, ἀργότερα ὁ M. I b r o v a c, Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe, Παρίσι (Didier) 1966, 677-681, δημοσίεψε ὀρισμένες γαλλικὲς μεταφράσεις κειμένων. Μιὰ πρώτη συνολικὴ παρουσίαση τοῦ νεοελληνικοῦ ὑλικοῦ πού περιέχουν τὰ χαρτιά τοῦ Φοριέλ δημοσιεύω στὸν τιμητικὸ τόμο γιὰ τὸν Baud - Bony πού θὰ κυκλοφορήσει σύντομα.

ὅλα τὰ τραγούδια στὸ τρίτο στάδιο, θὰ συγκροτιόταν προοδευτικὰ τὸ σῶμα γιὰ τὸ τυπογραφεῖο.

Οἱ δύο πρῶτοι κατάλογοι εἶναι γραμμένοι πλάι πλάι. Ὁ πρῶτος φέρει δεκαπέντε ἀνόμοιους τίτλους, ὁ δεύτερος ἀποτελεῖ προφανῶς μιὰ πρόχειρη ἀπογραφὴ τοῦ συνολικοῦ ὕλικου ποὺ κάποια στιγμή εἶχε στὰ χέρια του ὁ Φοριέλ.

[Κατάλογος ἀρ. 1 Ἀρχεῖο Φοριέλ, φακ. 2335 ἀρ. 1387. Κατάλογος ἀρ. 2. ὁ.π.]

<i>La langue de Jean.</i>	7. <i>M. Voutier</i>
<i>Le lit dans la cour.</i>	25. <i>domestiques</i>
<i>La ressurection.</i>	20. <i>pièces rimées</i>
<i>La Passion.</i>	15. <i>romanesques</i>
<i>St. Basile.</i>	34. <i>diverses de rebut</i>
<i>Kartzianis.</i>	42. <i>Klephtiques</i>
<i>Andronicus.</i>	5. <i>Sur la guerre actuelle</i>
<i>La princesse dans sa frégate.</i>	15. <i>historiques</i>
<i>Le mariage en pays étranger.</i>	5. <i>diverses rédactions</i>
<i>La dinde enlevée.</i>	5. <i>en grec ancien</i>
<i>La dance de Paxos.</i>	14. <i>fragments ou pièces</i>
<i>L'interrogatoire maternel.</i>	15.
<i>La belle soeur.</i>	202
<i>Marioletta.</i>	<i>distiques</i>
<i>Androutzos.</i>	
(15)	

Τὰ δώδεκα ἀπὸ τὰ δεκαπέντε τραγούδια τοῦ πρώτου καταλόγου εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα ποὺ βρίσκουμε νὰ ἔχουν φτάσει στὸ τρίτο στάδιο τῆς ἐπεξεργασίας, ἐνῶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα τρία, τὸν Χαρζιανή, τὸν Ἀνδρόνικο καὶ τὸ *L'interrogatoire maternel* συναντᾶμε ὁλοκληρωμένους σχολιασμούς· μάλιστα εἶναι οἱ μόνοι σχολιασμοὶ ποὺ δὲν ἀντιστοιχοῦν σὲ κανένα κείμενο, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ὀκτὼ ἀντιστοιχοῦν σὲ τραγούδια ποὺ ἔχουν φτάσει στὸ τρίτο στάδιο. Γιὰ τὸν Χαρζιανή καὶ τὸν Ἀνδρόνικο ἄλλωστε ἔχουμε τὰ κείμενα, καὶ ξέρουμε πῶς τὰ εἶχε κάποτε κι ὁ Φοριέλ³. Δὲν χωρᾷ ἀμφιβολία πῶς οἱ δύο αὐτοὶ κατάλογοι εἶναι γέννημα μιᾶς στιγμῆς ποὺ ὁ Φοριέλ ἀποφάσισε νὰ δεῖ «ποῦ ἀκριβῶς βρισκόταν» καὶ λογάριασε ἀπὸ τῆς μιᾶς τὰ τραγούδια ποὺ εἶχε ἔτοιμα κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ὕλικό ποὺ εἶχε συγκεντρώσει.

Ὑπολογισμοὶ τῶν περιεχομένων τῆς δεύτερης ἐκδοσης πρέπει νὰ εἶναι καὶ οἱ δύο «βουβοὶ» κατάλογοι. Ὁ πρῶτος (φακ. 2335 ἀρ. 1519) φέρει δύο στήλες μὲ ἀριθμοὺς (ἡ πρώτη: 15, 42, 25, 34 καὶ ἡ δεύτερη: 23, 14, 5, 4, 42, 25, 16, ἀπὸ κάτω τὸ ἄθροισμά τους 129). Στὴ σκέψη αὐτὴ μᾶς ὁδηγεῖ ὁ

3. E. L e g r a n d, *Trois chansons populaires grecques*, Παρίσι 1870 καὶ Σ π. Ζ α μ π έ λ ι ο ς, Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδοῦ, 1859, 37.

ἀρ. 42, πού ὑπάρχει καί στίς δύο στήλες: ἀντιπροσωπεύει προφανῶς τὰ «κλέφτικα» ὅπως φαίνεται καί ἀπὸ τὸν δεύτερο κατάλογο. Ὁ ἴδιος ἀριθμὸς ἄλλωστε ὑπάρχει καί στὸν τίτλο ἐνὸς «πουκάμισου» κλέφτικων τραγουδιῶν (φακ. 2335 ἀρ. 1609). Οἱ ὑπόλοιποι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι εὐκολο —οὔτε καὶ ἀπαραίτητο— νὰ ταυτιστοῦν· ὥστόσο ὁ ἀρ. 34 πού συναντᾶμε στὴν α' στήλη ἀντιπροσωπεύει ἴσως τὰ «34 de rebut» (= γιὰ πέταμα) τοῦ δεύτερου καταλόγου.

Ὁ δεύτερος βουβὸς κατάλογος (φακ. 2335 ἀρ. 1740) εἶναι γραμμένος στὸ κάτω μέρος ἐνὸς πουκάμισου πού φέρει τὸν τίτλο «Historiques diverses 24». Ἔχει μία στήλη μὲ ἀριθμοὺς (ὡς ἐξῆς: 24, 26, 29, 52, 55 καὶ τὸ ἄθροισμά τους 186) καὶ πλάι δύο ἐνδείξεις: «diverses» καὶ «Souliotes» πού δὲν ἀντιστοιχοῦν ἀκριβῶς σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς.

Ὁ ἐπόμενος, τρίτος μιλητός, κατάλογος ἀναφέρεται στὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν.

[Κατάλογος ἀρ. 3. φακ. 2335 ἀρ. 1362β.]

Persécutions — Sommations aux Klephtes

1 . *persécutions — sommations — etc.*

2 . *Combats — Victoires.*

3 . *Defaits, revers — trahisons.*

4 . *Enterprises-expéditions-usages des Klephtes-aventures singulières.*

Σημ. Στὸν ἀρ. 2, μετὰ τὴ λέξη *combats* ὁ Φοριέλ εἶχε γράψει ἀρχικὰ *defaits* καὶ ὕστερα τὸ διέγραψε. Στὴ β' ὀψη τοῦ φύλλου σημείωσε τὰ ἐξῆς :

1. *Sommations aux klephtes.*

Les uns se soumettent. D' autres se retirent dans les montagnes, résolus de se défendre, ou de ne pas céder.

Ὁ τέταρτος κατάλογος ἀναφέρεται στὰ «οἰκειαικὰ» (*domestiques*) τραγούδια:

[Κατάλογος ἀρ. 4. φακ. 2335 ἀρ. 1393β.]

St. Basile.

La passion.

St Lazare.

Cinq Chansons d'étrenne.

Chanson de l'hirondelle.

Trois Ballades.

huit chansons de noce.

six chants de berceau.

un chant de départ.

2 fragments de myriologue.

en tout 29 morceaux

Τὰ τρία πρῶτα τραγούδια, καθὼς καὶ τὸ προτελευταῖο, περιλαμβάνονται σ' ἐκεῖνα πού εἶχαν φτάσει στὸ τελευταῖο στάδιο ἐπεξεργασίας· ξέρουμε λοιπὸν ποιὰ ἀκριβῶς εἶναι (βλ. φακ. 2335 ἀρ. 1482 - 3, ἀρ. 1477 - 9, ἀρ.

1475 - 6, καὶ ἀρ. 1487 bis - 89). Ἀντίθετα, δὲν μπορῶ νὰ ἐντοπίσω ποιῆς ἀκριβῶς «μπαλάντες» εἶχε στὸν νοῦ του ὁ Φοριέλ γράφοντας τὸν κατάλογο αὐτό· τὸ ἴδιο συμβαίνει — ἂν καὶ ἐδῶ δὲν ἔχει τόση σημασία — καὶ γιὰ τὶς ὑπόλοιπες ομάδες, δηλαδὴ τὰ τραγούδια τοῦ ἀγερμού, τὰ γαμήλια, τὰ ναναρίσματα. Γιὰ τὸ τραγούδι τῆς χελιδόνας ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παραλλαγή ποὺ εἶχε δημοσιέψει, εἶχε στὴ διάθεσή του καὶ μιὰ δευτέρη (φακ. 2335 ἀρ. 1571.8), ποὺ τὴν προτίμησε μάλιστα στὰ μαθήματα τῆς Σορβόνης⁴. Τὰ ἀποσπάσματα τῶν μοιρολογιῶν πρέπει νὰ εἶναι τὰ ἴδια ποὺ εἶχε καὶ ἡ πρώτη ἔκδοση.

Ὁ πέμπτος κατάλογος διαφέρει ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους· τὰ τραγούδια ὑποδηλώνονται μὲ τὸν πρῶτο στίχο, καὶ ἀναφέρονται σὲ «σύγχρονα ἱστορικά γεγονότα», τῆς ἐπανάστασης ἢ λίγο προγενέστερα. Ὡστόσο δύσκολα μπορούμε νὰ θεωρήσουμε πὼς πρόκειται γιὰ — ἔστω καὶ πρόχειρο — λογαριασμὸ αὐτῆς τῆς κατηγορίας· θὰ ἦταν ἐξαιρετικά λειψή τότε. Σημειῶνω πὼς ἡ θέση του στὸ ἀρχεῖο εἶναι κάπως ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους καταλόγους, καὶ πὼς τὰ στοιχεῖα ποὺ τὸν ἀποτελοῦν τὸν διαφοροποιοῦν ἴσως καὶ χρονολογικά, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους.

[Κατάλογος ἀρ. 5. φακ. 2336 ἀρ. 634.]

*Ρουσσωιπασσας κ[αί] Μέρπασσᾶς κ' ὅλοι Ἀρβανίταις —
Δύο τουρκοπούλαις πήρανε, ταῖς εὐμορφαῖς τοῦ κόσμου —
Τρεῖς περδικουλαις κάθονταν ψηλά 'σ τὰ Λειβαδίτζια —
πολλαῖς μανοῦλαις θλίβονται κι' ὅλαις παρηγοριοῦνται —
πουλάκι ἀναστέναξε 'σ τὸν ἅγιον Νικόλα —
διαβάτε ἀπ' τὴν Μονεμβασίαν ἀπ' τὸ παλιοκαστρίτζι —
Ἀκούσατε τί γίνηκε τοῦτο τὸ καλοκαίρι.
Νὰ ἤμουν πουλι νὰ πέταγα, νὰ πήγενα τοῦ 'ψηλίου
Νὰ ἤμουν πουλι νὰ πέταγα, νὰ πᾶ 'σ τὸ Μισολόγγι. —
ἄποψε εἶδα 'σ τὸν ὕπνο μου 'σ τὸν ὕπνο ποῦ κοιμούμουν
ἦλθ' ἀπ' τὰ μέρη τῆς Φράγγιας ἕνας ἀνδρειομένος
Εἰς μιὰν ραχοῦλα ἐστήκονταν περιλιπταῖς μαννάδαις —
ὁ Ἰμπραϊμης κίνησε νὰ πάγῃ 'σ τὸ Μισολόγγι.⁵*

Οἱ τελευταῖοι δύο κατάλογοι, ὁ ἕξι καὶ ὁ ἑπτὰ, εἶναι ὁμόλογοι μεταξὺ τους. Ὁ ἕξι περιλαμβάνει τὰ κλέφτικα καὶ τὰ ἱστορικά· στὴ δευτέρη αὐτῇ

4. I b r o v a c, ὁ.π., 444.

5. Οἱ δεκατρεῖς αὐτοὶ στίχοι ἀντιστοιχοῦν εἴτε σὲ τραγούδια ποὺ δημοσίεψε ὁ V o u t i e r, *Lettres sur la Grèce*, Παρίσι 1826, 194, 212, 198, 220 (ἀντίστοιχα τὸ τέταρτο, πέμπτο, ἕκτο καὶ ὄγδοο) καὶ ὁ E d g a r Q u i n e t, *De la Grèce moderne*, Παρίσι 1830, 443 καὶ 138 (τὸ ἑνατο), εἴτε σὲ τραγούδια ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο Φοριέλ (φακ. 2335 ἀρ. 1578.3, καὶ 2336 ἀρ. 250.4, 207.9, 247, 646, 646.3, 647.2, 645). Τὰ τέσσερα τελευταῖα μάλιστα δὲν εἶναι δημοτικά, παρὰ τοῦ Γ. Τερτσέτη.

ὁμάδα σταματᾷ χρονολογικὰ στὰ Σουλιώτικα —δὲν περιέχει τραγούδια τῆς ἐπανάστασης— ὁ ἑφτά ἀναφέρεται στὰ «πλαστὰ» (romanesques). Καὶ οἱ δύο εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀναλυτικοὶ καὶ πλήρεις, ἔχουμε μπροστὰ μας κάτι σὰν τελειωτικὰ περιεχόμενα, ὄχι πιά ἀπλούς ὑπολογισμούς. Ὡστόσο δὲν καλύπτουν ὁλόκληρη τὴν ὕλη, λείπουν τὰ «οἰκογενειακὰ» τραγούδια, ποὺ ὅμως ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ τὸν τέταρτο κατάλογο. Ἰσως λοιπὸν οἱ κατάλογοι ἔξι καὶ ἑφτά νὰ ἀποτελοῦν ἓνα βῆμα πρὸς προωθημένο στὴν πορεία τοῦ προγραμματισμοῦ, νὰ ἀντικατέστησαν δηλαδὴ μερικότερους καὶ πρὸ χειρὸς καταλόγους, ὅπως λ.χ. εἶναι ὁ τέταρτος.

Θεώρησα σκόπιμο νὰ συσχετίσω τοὺς δύο αὐτοὺς καταλόγους μὲ τὸ χειρόγραφο ὕλικό. Μὲ πλάγια στοιχεῖα ἀποδίδεται ὁ καθαυτὸς κατάλογος τοῦ Φοριέλ, μὲ ὁ ρ θ ι α οἱ δικοὶ μου συσχετισμοί. Πρῶτον ἀριθμῶ τὰ τραγούδια κατὰ κατηγορίες, ἀκολουθεῖ ὁ τίτλος τοῦ Φοριέλ, στὸν ὁποῖο προσθέτω, μέσα σὲ παρένθεση, τὴν παραπομπὴ στὴν πλησιέστερη παραλλαγὴ τοῦ τραγουδιοῦ ποὺ παρέχει ἡ συλλογὴ τοῦ Passow (Λειψία 1860) τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Ἑλληνικὰ δημοτικὰ Τραγούδια, 1, Ἀθήνα 1962) τέλος τοῦ Ἀραβαντινοῦ (Συλλογὴ Δημοδῶν ἀσμάτων τῆς Ἠπείρου, Ἀθήνα 1880). Ἄν τὸ τραγούδι ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν Πετρ(όπουλο), *Λαογραφία*, ὁ.π., παραπέμπω ἐκεῖ. Στὸν P(assow) παραπέμπω στὴν ἀρίθμηση τῶν τραγουδιῶν, στὴν Ἀκ(αδημία) καὶ τὸν Ἀραβ(αντινὸν) στὶς σελίδες. Ἀκολουθοῦν ἔξι διαφορετικὲς στήλες, ὅλες προσθεμένες ἀπὸ ἐμένα: στὴν πρώτη σημειώνεται ἡ παραπομπὴ στὴν ἔκδοση τοῦ 1824 - 25, ὅταν τὸ τραγούδι προέρχεται ἀπὸ αὐτὴν κι ὄχι ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς δηλώνει τὸν τόμο, ὁ δεύτερος τὴ σελίδα. Ἕνας ἀστερίσκος πρὶν ἀπὸ τὴ στήλη φανερώνει πὼς μὲ τὸν ἴδιο τίτλο ὑπάρχει καὶ διαφορετικὴ παραλλαγὴ ἀνάμεσα στὰ ἐπεξεργασμένα τραγούδια, ὥστε δὲν ξέρουμε ποιά ἀπὸ τὶς δύο θὰ ἐπέλεγε τελικὰ ὁ Φοριέλ. Στὶς ἐπόμενες στήλες ἡ παραπομπὴ γίνεται στὸ χειρόγραφο ὕλικό. Ὅλοι οἱ τριψήφιοι ἀριθμοὶ προέρχονται ἀπὸ τὸν φακ. 2336 καὶ ὅλοι οἱ τετραψήφιοι ἀπὸ τὸν φακ. 2335. Ὅταν μετὰ ἀκολουθεῖ τελεία καὶ δεύτερος ἀριθμὸς, τότε ὁ πρῶτος δηλώνει τὸ πρῶτο φύλλο ἐνὸς τετραδίου καὶ ὁ δεύτερος τὴν ἐσωτερικὴ (δική μου) ἀρίθμηση τῶν κειμένων μέσα στὸ τετράδιο. Στὴ δεύτερη λοιπὸν στήλη σημειώνεται ἡ πρώτη καταγραφή τοῦ τραγουδιοῦ ποὺ ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν συλλέκτη κι ὄχι ἀπὸ τὸν Φοριέλ — στὶς ἐλάχιστες περιπτώσεις ποὺ δίνονται δύο νοῦμερα, σημαίνει πὼς κάποιον ἄλλο χέρι ἔχει καθαρογράψει τὸ κείμενο. Στὴν τρίτη στήλη σημειώνονται τὰ κείμενα ποὺ ἔχει καθαρογράψει ὁ Φοριέλ — ὅσα ἔχουν φτάσει στὴ δεύτερη ἐπεξεργασία δηλαδὴ. Στὴν τέταρτη οἱ μεταφράσεις τῶν κειμένων — δύο ἀριθμοὶ σημαίνουν διπλὴ μετάφραση. Ὅρισμένα τραγούδια τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἔχουν ξαναμεταφραστεῖ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ αὐτὴ τὴ στήλη. Στὴν πέμπτη σημειώνονται οἱ ἐλάχιστοι ὁλοκληρωμένοι σχολιασμοί, καὶ στὴν ἕκτη τὰ κείμενα ποὺ ἔχουν φτάσει στὴν τρίτη, τελειωτικὴ ἐπεξεργασία. Ὅπου σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἀντὶ γιὰ νοῦμερο σημειώνεται Ibr., Legr. ἢ Presle, τότε ἡ παραπομπὴ εἶναι ἀντίστοιχα στὰ μαθήματα τοῦ Φοριέλ ποὺ ἐξέδωσε ὁ Ibrovac, στὸν Legrand, ὁ π., ἢ στὰ χαρτιά τοῦ Brunet de Presle (βλ.π.κ.).

Πρέπει νὰ προσθέσω πὼς ἡ ταύτιση τῶν τίτλων μὲ τὰ κείμενα τῶν χειρογράφων ἔγινε μὲ βάση ὁρισμένους ὑπολογισμούς, ἐπομένως εἶναι πιθανὸ νὰ ὑπάρχουν σφάλματα — ἄλλωστε σὲ μερικὲς περιπτώσεις δὲν κατάφερα νὰ ταυτίσω τὸν τίτλο. Βασικὴ ἀρχὴ προκειμένου νὰ θεωρήσω πὼς ἓνα κείμενο ἀντιστοιχεῖ μὲ κάποιον τίτλο, στάθηκε ὁ βῆμας ἐπεξεργασίας τοῦ ἀπὸ τὸν Φοριέλ.

[Κατάλογος ἀρ. 6. φακ. 2335 ἀρ. 1740 - 41.]

	ΕΚΔ	α' ΣΤΔ	β' ΣΤΔ	ΜΤΦ	ΣΧΛ.	γ' ΣΤΔ
A Chants Kleftiques						
<i>1ère section Kleftes dans leurs limèris- leurs relations entre eux-leurs moeurs-leurs exercices. etc.</i>						
1 <i>La leçon de Toskas.</i> [P. 21]		215.6	1620	1371		
2 <i>Autre leçon des Toskas.</i> [P. 22]		642.4	1621/1629	1370		
3 <i>La leçon de Nannos.</i> [P. 30]	1,78			1369		
4 <i>Le Klephte bien protégé (Vlako-Sterghios.)</i> [-]		1576.2				
5 <i>Adieux du Klephte à son compagnon</i> [P.152]	1,50			1699		
6 <i>Souhails de Jotis blessé.</i> [P. 119]	1,62					
7 <i>Apologie de Zacharias.</i> [P. 78]	1,76			1698		
8 <i>Vengeance Klephtique sur un papas.</i> [-]		215.7	1636	1330		
9 <i>Christos - Milionis.</i> [P. 1]	1,4			1697		
10 <i>Les trois dames turks-prisonnières.</i> [-]		207.3	1618	1331		
11 <i>Skylodimos et son frère.</i> [P. 107]	*1,150	215.8		1332		
12 <i>Conseil d'un capitaine à ses Pallikares.</i> [P. 52]		189.3		1333		
13 <i>L'aigle réfugié sur le mont Olympe.</i> [P. 131]		215.5	1633	1334		
14 <i>La mort de Nicolas.</i> [P. 171]	2,330			1697		
15 <i>Les pallikares mal traités.</i> [P. 172]	2,336			1335		
16 <i>Le mariage de Georges.</i> [-]		215.34	1631	1695		
17 <i>Imprécation contre un Klephte.</i> [P. 451]		207.1	1603	1336		
18 <i>Lettre des Klephtes du Valtos.</i> [P. 139]	1,84			1694		
19 <i>L'oiseau de mer et l'oiseau de Montagne.</i> [P. 496]		215.17	1638	1328		
20 <i>Mort de Beve.</i> [P. 184]		214.1	1634			
21 <i>L'Olympe et le Kissavo en querelle.</i> [P.131]	1,38			1338		
22 <i>La fille Klephte.</i> [P. 176]		215.4	1626	1340		
23 <i>La voix du tombeau.</i> [P. 149]	2,402					
24 <i>La noce du fils de Zidros.</i> [P. 16 a]	*1,68	207.7	1522	1693		
25 <i>La mort du Zidros</i> [P. 16 b]	*1,70	1578.1		1341/1534a		
26 <i>La tombeau du Klephte.</i> [P. 105]		214.1/215.41		1342;		
(26 pièces)						
2 Klephtes en guerre ouverte avec les Pachas.						
<i>Combats, victoires-revers. Aventures singulières.</i>						
1 <i>Sommatton aux klephtes.</i> [P. 51]	1,124			1700/1362		
2 <i>Les Klephtes soumis.</i> [Πετρ. δ.π.194.1]		647a/1579		1370		
3 <i>Détresse de Klephtes.</i>						
4 <i>Résolution de Sterghios.</i> [P. 54]	1,128					
5 <i>Les deux cerfs du mont-Olympe.</i> [P. 502]		207.2	1632	1367		
6 <i>Intrigue de Ghiakos</i> [P. 53]	1,26			1703		
7 <i>Victoire de Boukovallas.</i> [P. 3]	*1,12	1557.2		1358		
8 <i>autre victoire du même.</i> [P. 8]		251.1	1623	1708		
9 <i>Victoire de Stathas.</i> [P. 14]	1,14			1704		
10 <i>Kitzos et sa mère.</i> [P. 26]	*1,98	1570		1357		
11 <i>Jotis trahi.</i> [-]		215.26	1617	1343/1707		
12 <i>Androutzos.</i> [P. 47]	1,114			1710		
13 <i>id.</i> [P. 34]		215.12		1356	559	1472
14 <i>id.</i> [-]		250.2	1616	1708		

	ΕΚΔ	α' ΣΤΔ	β' ΣΤΔ	ΜΤΦ	ΣΧΛ. γ' ΣΤΔ
15 <i>Kaliakoudas</i> . [P. 57]	*1,108	245.6	1630	1355	
16 <i>Nikolas Tzouvaras trahi</i> . [Ακ. 188]		Presle		1354	
17 <i>Songe de Dimos</i> . [P. 73]	1,44			1353	
18 <i>mort de Dimos</i> . [P. 105]	1,56				
19 <i>Skaltzoulas et Vakopoulo, leur dernière commission</i> . [-]		189.2		1715	
20 <i>captives grecques délivrés par les Klephtes</i> . [Ακ. 261]		207.11	1624	1352	
21 <i>Ghiannis fait Armatole</i> . [Ακ. 231]		251.5	186	1767	
22 <i>Colocotronis dénoncé</i> . [-]		Presle		1768	
23 <i>Mort de Georges Colocotronis</i> . [-]		Presle		lbr.	
24 <i>Klephtes rançonnés</i> . [Πετρ. δ.π. 194.2]		245.2	1622	1716	
25 <i>Le Klephte parrain</i> . [P. 58]	1,144			[1717]	
26 <i>Tzelios en plaine</i> . [Πετρ. δ.π. 195]		245.7	1615	1351	
27 <i>Zoulkas en plaine</i> . [P. 182]		151.6	1637	1350	
28 <i>la soumission mal accueillie</i> . [Ακ. 198]		215.43	191	1718	
29 <i>Stamatakis justifiant son Protopallikare</i> . [-]		243.7/215.15	1635	1349	
30 <i>Résistance de Liakos</i> . [P. 88]	*1,134		1512/1610		
31 <i>mort de Liakos</i> . [P. 89]	2,318			1348	
32 <i>La femme de Liakos délivrée</i> . [P. 85]	1,138				
33 <i>Pliaskas</i> . [P. 116b]	1,32				
34 <i>Niko Tzaras à Pravi</i> . [P. 78]	1,192			1723	
35 <i>autre</i> . [P. 80]	*1,194	250.1	1513		
36 <i>La mort de Niko Tzaras</i> . [P. 79]	1,196				
37 <i>Ghiphtakis et sa mère</i> . [P. 61]	1,20			1725	
38 <i>Diplas</i> . [P. 92]	1,158			1727	
39 <i>La mort de Veli Ghékas</i> . [P. 74]	1,172			1730	
40 <i>La mort de Katzantonis</i> . [P. 95]		207.10	1612		
41 <i>La mort de Lepeniotis</i> . [P. 103]		215.10	190	1729	
42 <i>Les deux Klephtes découragés (Nikolas et le Maure)</i> . [P. 114]		245.9	1610	1728	
43 <i>Résistance de Gouras et de Siaphakas</i> . [-]		251.3	1639	1731	
44 <i>Le triste message</i> . [P. 66]	2,334			1732	
45 <i>George Thomos</i> . [P. 113]	2,324			1733	
46 <i>Les frères Lazos</i> . [Πετρ. δ.π. 195]		1628	1614/1627	1734	
47 <i>Les femmes de Lazos</i> . [P. 122]		245.1	1619	1735	
48 <i>Rencontre facheuse</i> . [-]				1736	
49 <i>mort de Ghiakovakis</i> . [-]			1611	1737	
50 <i>Surprise et résistance d'Alexandre</i> . [P. 136]		1576.3/1569	1455	1738	
51 <i>Issouf Arabe et Zacharakis</i> . [P. 62]		251.9	1556	1739	
52 <i>Iotis mourant</i> . [P. 119]	1,62				

$$54+26=80$$

B Chants historiques divers

1ère section. Sur les événements de la vie Privée.

1° *La fille juive convertie*. [Ακ. 461 B]

1755

2° *La biche et le soleil*. [P. 398]

2,84

	ΕΚΔ	α' ΣΤΔ	β' ΣΤΔ	ΜΤΦ	ΣΧΛ. γ' ΣΤΔ
3° <i>Les fils d'un archonte tué par son cheval</i>		Presle		1754	
4° <i>La femme de Constant.</i> [P. 454]	2,72			1753	
5° <i>Le sommeil du pallikare.</i> [P. 597]	*2,162		1560	1752	
6° <i>La mort de Phrosyne.</i> [Πετρ. δ.π. 200]		215.22	1524	1751	
2e <i>Evenements publics</i>					
1 1° <i>La prise de Constantinople.</i> [P. 194]	2,340			1750	
2 2° <i>Habib a Parga.</i> [Πετρ. δ.π. 199]		1522.3		1749	593
3 3° <i>La mort de Kyritzos Michalis.</i> [P. 178]	1,212			1748	
4 4° <i>La belle lavandière.</i> [P. 447]	1,396			1747	
5 6° <i>La mort de Sanbardounias.</i> [Πετρ. δ.π. 202]		215.38	1525	1745	
6 5° <i>Les Albanais à Anapli.</i> [P. 200]	1,220				
7 9° <i>La prise de Gardiki.</i> [P. 219]	*2,12	215.3	1559	1744	
8 8° <i>La mort d'Arifh Aga.</i>	2,358			1536	
9-17 <i>Neufs chants Souliotes.</i>	1	1578.3/1569		1365/1756	
	2	243.5/215.19		1757	
	3	1,288		1758	
	4	1,284		1759	
	5	1,296		1760	
	6	1,298		1761	
	7	1,300		1762	
	8	1,302		1763	
	9	245.10	192	1548b/1764	
	10	2,346		1765	
<i>en tout 23 pièces</i>					

[Κατάλογος ἀρ. 7. φακ. 2335 ἀρ. 1668.]

*Romanesques*A *Lyriques.*1 *De départ ou d'absense.*

1 <i>Je projette une fois.</i> [P. 320]	2,196			
2 <i>Les noisetiers et la liberté.</i>				198/1669
3 <i>Le départ de l'hôte.</i> [P. 325]	2,126			
4 <i>Plaindre filiadre.</i>				
5 <i>La mauvaise mère.</i> [P. 343]	*2,202	1583.4	187	1558
6 <i>La mère Moréate.</i> [P. 350]	2,188			
7 <i>La reconnaissance.</i> [P. 443]	2,422			1769

2 *Myriologues.*

1 <i>Le refus de charon.</i> [P. 409]	2,228			
2 <i>La mère de charon.</i> [P. 408]		1563	639	1574
3 <i>La voix du tombeau.</i> [P. 149]	2,402			

3 *Erotiques*

1 <i>La perdrix echappée.</i> [P. 493]				Ibr.
2 <i>Jeannette et langouret.</i> [P. 577a]	2,160			1672
3 <i>Conseils d'une belle à son ami.</i>				
4 <i>La fillette et le sous-diacre</i> [P. 582]	2,416			1670

	ΕΚΔ	α' ΣΤΔ	β' ΣΤΔ	ΜΤΦ	ΣΧΛ. γ' ΣΤΔ
5 <i>Le retour</i>	2,422			1769	
6 <i>Imprécations d'un amant</i> [P. 556]	2,414				
7 <i>L'oiseau de passage et la perdrix</i>					
8 <i>Aubade</i> [P. 562]	2,148				
9 <i>autre aubade</i>			1102.5β/215.38β	1516	
10 <i>Les petits signes sur la joie à vendre.</i> [P. 534]				1676	
11 <i>La demoiselle et la Bergère</i> [Αραβ. 170, ἀρ. 257]				1677	
12 <i>La brodeuse mélancholique</i> [Αραβ. 255 ἀρ. 230]				1678	
13 <i>Les temoins de l'amour</i> [P. 557]	2,416b				
14 <i>La cruce cassée</i> [P. 551]	2,412			1679	
15 <i>Le petit oiseau prisonnier</i>				1680	
16 <i>Les deux jardiniers</i>				1681	
17 <i>Imprecations d'une jeune fille</i> [P. 451]	*2,176	1606	1529		
18 <i>Idem</i> [P. 452]			1607	1682	
<i>en tout 28.</i>					

B *Narratives*

1 <i>Le Turk converti par amour</i> [P. 587]	1102.12β		1690		
2 <i>La belle Soeur</i> [P. 466]				1689	183 1429
3 <i>La fille juive et la perdrix</i> [P. 495]	2,392				
4 <i>La religieuse sur le grand chemin</i> [P. 580]		207.6		1688	
5 <i>Le pont fendu</i> [P. 508]	2,390				
6 <i>Le lit dans la cour</i>				1687	183 1480
7 <i>La langue</i> [P. 463]					183 1431
8 <i>Les deux jeunes grecs et la dame</i>					
<i>Turque</i> [P. 289]	2,70			1686	
9 <i>Ghiannis et l'esprit</i> [P. 508]	2,390			1403	
10 <i>La princesse dans sa frégate</i> [Ακ. 471]		1102.2		1685	182 1484
11 <i>Khartzianis et Arété</i>	<i>Legr.</i>			1650-3	561
12 <i>L'épouse infidèle</i> [P. 461]	2,370			1654	
13 <i>Manuel et le janissaire</i> [P. 460]	2,132			1684	
14 <i>Le mariage impromptu</i> [P. 438]	2,376			1655	
15 <i>La reconciliation imprevue</i> [P. 437]	2,380			1656	
16 <i>La fille d'Amourgos</i> [P. 476]	*2,98		1562	lbr.	
17 <i>Les deux frères</i> [P. 488]	2,120				
18 <i>Eugénie et charon</i> [P. 415]		207.5	1604		
19 <i>Charon et la jeune fille</i> [P. 417]	2,112				
20 <i>Le voyageur et la belle Boulgare</i> [P. 480]			1608	1658	
21 <i>Vevros et son cheval</i> [P. 158]	2,134			1683	
22 <i>Andronicus et ses deux fils</i>	<i>Legr.</i>	[1784]		1359	1778
23 <i>Charon et le Berger</i> [P. 431]	2,90				
24 <i>L'enlèvement</i> [P. 439]	2,140				
25 <i>Le voyage nocturne</i> [P. 517]	2,406				
26 <i>Le matelot</i> [P. 391]	2,104				

$$28+26=54$$

$$24+27+54=105$$

Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Φοριέλ λοιπόν, ὅπως σώζεται σήμερα, μπορούμε νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ σχῆμα ποὺ θὰ ἔπαιρνε ἡ δεύτερη ἔκδοση, ἂν ἔφτανε στὸ τυπογραφεῖο :

Μέρος I. Κλέφτικα τραγούδια [78 κείμενα]

A. Οἱ κλέφτες στὰ λημέρια τους — οἱ ἀναμεταξύ τους σχέσεις — τὰ ἦθη τους — οἱ ἀσκήσεις τους [26 κείμενα]

B. Οἱ κλέφτες σὲ ἀνοιχτὸ πόλεμο μὲ τοὺς πασάδες. Μάχες, νίκες, συμφορές, ξεχωριστὲς περιπέτειες [52 κείμενα. Ὡστόσο ὁ Φοριέλ τὰ λογάριασε λάθος σὲ 54]

Μέρος II. Ἱστορικὰ τραγούδια διάφορα [περισσότερα ἀπὸ 29 κείμενα]

A. Γιὰ περιστατικὰ τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς [6 κείμενα]

B. Γιὰ περιστατικὰ τῆς δημόσιας ζωῆς [23 κείμενα]

Γ. Τραγούδια τῆς ἐπανάστασης [δὲν βρέθηκε κατάλογος]

Μέρος III. Πλαστὰ [54 κείμενα]

A. Λυρικά: α) τοῦ μισμοῦ ἢ τῆς ξενιτιάς [7 κείμενα]

β) τοῦ Χάρου [3 κείμενα]

γ) ἐρωτικὰ [18 κείμενα]

B. Διηγηματικὰ [26 κείμενα]

Μέρος IV. Οἰκογενειακὰ [29 κείμενα]

A. Λατρευτικὰ [3 κείμενα]

B. Τοῦ ἀγερμοῦ [5 κείμενα]

Γ. Χελιδόνισμα [ἓνα κείμενο]

Δ. Γαμήλια [5 κείμενα]

E. Ναναρίσματα [6 κείμενα]

Στ. Τοῦ μισμοῦ [ἓνα κείμενο]

Z. Μοιρολόγια [2 κείμενα, ἀποσπάσματα]

[Ὑπολόγισα μὲ βάση τὸν κατάλογο ἀρ. 4. Ὡστόσο, θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε τρία τουλάχιστον «περιγελαστικά» ποὺ ἐνῶ περιλαμβάνονται σ' ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν φτάσει στὴν τρίτη κατηγορία (κατάλογος ἀρ. 2. Ἡ ὄρνιθα (= dinde) ἀρπαγμένη, Ὁ παξινὸς Χορὸς, Μαριολέτα), καὶ ὀρισμένα «παιδικὰ» ἐνδεχομένως, ποὺ μολονότι δὲν περιλαμβάνονται σὲ κανέναν κατάλογο, ὑπάρχουν στὸ ὕλικό καὶ μάλιστα ἐπεξεργασμένα.]

Ἡ καινούρια συλλογὴ θὰ περιλάβαινε λοιπόν τουλάχιστον 190 τραγούδια ἀπέναντι στὰ 124 τῆς πρώτης. Στὰ τέσσερα μέρη τῆς θὰ πρέπει βέβαια νὰ προσθέσουμε καὶ τὰ Δίστιχα, καθὼς καί, στηριγμένοι στὸν κατάλογο ἀρ. 2, τὶς ρίμες καὶ πέντε ἀρχαῖα δημοτικὰ τραγούδια. Μὰ πῶς ἀκριβῶς θὰ διευθετοῦσε ὁ Φοριέλ τὶς δύο αὐτὲς κατηγορίες, δὲν εἶναι δυνατό νὰ τὸ ἀπεικάσουμε. Ὡστε ἡ δεύτερη ἔκδοση δὲν θὰ ξέφευγε ἀπὸ τὴν κοίτη ποὺ εἶχε κιάλας ἀνοίξει ἡ πρώτη ἢ πραγματοποιήσῃ τῆς οὔτε καινούριες τροπὲς θὰ ἔφερνε, οὔτε, πιθανότατα, θὰ μᾶς φανέρωνε λεπτομέρειες ποὺ νὰ ἐπιτρέπουν μιὰ βαθύτερη γνωριμία μὲ τὶς ροπὲς ποὺ ἔστρεψαν τὸν Φοριέλ πρὸς τὴ μελέτη τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Οἱ ἀλλαγὲς θὰ ἦταν κυρίως ποσοτικές. Τὰ τραγούδια θὰ διπλασιάζονταν περίπου (ἂς σημειώσω ἐδῶ πῶς καὶ πάλι θὰ ἔμενε ἔξω γύρω στὸ ἓνα τρίτο τοῦ ὕλικου

πού εἶχε συγκεντρωθεῖ), ὥστόσο ἡ ἀναμεταξύ τους ἀναλογία δὲν ἄλλαζε σχεδὸν καθόλου. Τὰ καινούρια κείμενα τῆς συλλογῆς δὲν τὴν προσανατολίζουν διαφορετικά· ὅσα πάλι θυσιάζονται, ἀντικατασταίνονται ἀπὸ πληρέστερες παραλλαγές. Ἡ προβληματική τοῦ Φοριέλ δὲν μετέλλαξε· ἀπλῶς βελτιώνεται ἀρκετὰ ἡ ἐσωτερικὴ ταξινόμηση τοῦ ὕλικου.

Τὰ κείμενα ὁ Φοριέλ ἐξακολουθεῖ νὰ τὰ προσεγγίζει κάπως ἐμπειρικά· ἡ βελτίωση ἀποσκοπεῖ στὴν καλύτερη θεματικὴ κατάταξη— μιὰ διαφορετικὴ προσέγγιση βρισκόταν ἄλλωστε ἔξω ἀπὸ τὶς δυνατότητές του. Τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ γένεση καὶ ἡ ἐξέλιξη τῶν λογοτεχνικῶν φαινομένων, ἡ ἱστορία δηλαδὴ (θεωρήθηκε ὁ ἀφανὴς δάσκαλος ὅλης τῆς γενιᾶς του⁶ πού διαμόρφωσε τὴν ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ γαλλικοῦ ρομαντισμοῦ), ἡ μορφή πού ἔδωσε ὅμως στὴν παρουσίαση τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἦταν περισσότερο συγχρονικὴ· οἱ τοπικὲς καὶ χρονικὲς διαφοροποιήσεις ὑποδηλώνονταν μονάχα στοὺς σχολιασμούς.

II.

Ἡ ἔκδοση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἀπορρόφησε τὸν Φοριέλ πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅσο τὸ λογάριζε ἀρχικά. Τὸν Μάρτη τοῦ 1823 εἶχε κυκλοφορήσει ἡ «ἀγγελία» τοῦ ἔργου· ὁ ἴδιος ὑπολόγιζε πὼς θὰ τελείωνε τὴν ἐπεξεργασία τῶν κειμένων στὶς ἀρχὲς ἐκείνου τοῦ καλοκαιριοῦ⁷. Ὡστόσο, μόλις τὸν ἐπόμενο Ὀκτώβρη τὰ παρέδωσε στὸ τυπογραφεῖο, ἀφήνοντας τὴν εἰσαγωγή νὰ τὴ γράψει στὸ Μιλάνο, ὅπου θὰ περνοῦσε τὸν χειμῶνα, καλεσμένος ἀπὸ τὸν φίλο του Alessandro Manzoni⁸.

Τελικὰ ἡ «εἰσαγωγή» δὲν ὀλοκληρώθηκε παρὰ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1824. Στὸ μεταξὺ ὁ Ἀ. Μουστοξύδης τοῦ εἶχε συγκεντρώσει καινούριο ὕλικό, καὶ τὸν προσκαλοῦσε μάλιστα στὴ Βενετία καὶ τὴν Τεργέστη, γιὰ νὰ γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ τοὺς Ἑλλήνες. Πραγματικὰ ὁ Φοριέλ ταξίδεψε, ὅπως εἶδαμε, στὶς δύο αὐτὲς πόλεις, καὶ τὸν Ἰούνιο 1824 ἐπέστρεψε στὸ Μιλάνο μαζὶ μὲ ὅσο ὕλικό εἶχε συγκεντρώσει.

Προτοῦ κὰν τελειώσει τὴν εἰσαγωγή του, ὁ Φοριέλ εἶχε ἀρχίσει νὰ νιώθει ἀνικανοποίητος ἀπὸ τὸ ἔργο του. Τὰ καινούρια τραγοῦδια τοῦ Μουστοξύδη, ἄλλα πού εἶχε συγκεντρώσει ἀπὸ ποικίλες πηγές, τοῦ ἔδιναν τὴν αἴσθηση πὼς δὲν εἶχε ἐξαντλήσει τὶς δυνατότητες. Ὁ V. Cousin, στὸν ὁποῖο προφανῶς εἶχε ἐμπιστευθεῖ τὶς ἀμφιβολίες του τὸν ἐνθάρρυνε: σὲ μιὰ δεύ-

6. «C'est notre maître à tous». Ὁ βαρὺς αὐτὸς λόγος ἀποδίδεται στὸν V. Cousin, βλ. G a l l e y, ὁ.π., 242. Πβ. γιὰ συγκεντρωμένες ἀνάλογες κρίσεις, G a l l e y, ὁ.π., 243 - 245 καὶ I b r o v a c, ὁ.π., 64 - 68.

7. G a l l e y, ὁ.π., 289.

8. Ὁ.π., 288 - 303.

τερη έκδοση, πολλά θὰ μπορούσαν νὰ διορθωθοῦν⁹.

Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου μάλιστα, τοῦ πρόσθετε καινούριες φροντίδες. Ὁ ἐκδότης, ὁ Didot, χωρὶς νὰ τὸν ρωτήσει, ἀποφάσισε νὰ τυπώσει δύο τόμους ἀντὶ γιὰ τὸν ἕναν ποῦ εἶχε προγραμματισθεῖ. Ἔτσι ὁ Φοριέλ ἀναγκάστηκε νὰ προετοιμάσει τὴ συμπληρωματικὴ συλλογὴ ποῦ τυπώθηκε στὸ τέλος τοῦ δεύτερου τόμου. «Νὰ 'μαι λοιπὸν» ἔγραφε στὴν φίλη του Mary Clarke τὸν Αὐγουστο τοῦ 1824, «καὶ πάλι μπλεγμένος μὲ τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια, νὰ μεταφράζω, νὰ ἀντιγράφω, νὰ ἐτοιμάζω σχόλια, τὴν ὥρα ποῦ ἔλεγα νὰ καταπιασθῶ μὲ ἄλλο πράγμα, καὶ ποῦ τὸ εἶχα μάλιστα ἀρκετὰ προχωρήσει. Ἄλλωστε μοῦ γράφει [ὁ Aug. Thierry]¹⁰ πὼς ὁ πρῶτος τόμος πέτυχε καὶ πουλιέται καλὰ, ὥστε ἡ δυνατότητα νὰ γίνει μιὰ δευτέρη έκδοση (ποῦ πολὺ θὰ τὸ ἤθελα), εἶναι σήμερα πολὺ πιθανή. Θὰ προσπαθῶ μὲ τὴν τωρινὴ δουλειά μου νὰ τὴν κάνω ἀκόμα πιὸ πιθανή, ὅποτε σὲ κάτι θὰ χρησιμέψουν τὰ βάσανα καὶ οἱ ἀναποδιές. Ἡ δουλειά ποῦ ἔχω νὰ κάνω ἄρχισε κιόλας, καὶ θὰ ἔχει τελειώσει τὸ πολὺ σὲ ἓνα μῆνα»¹¹.

Καὶ πραγματικά, στὶς 20 Σεπτεμβρίου 1824 εἶχε γραφεῖ καὶ ὁ πρόλογος τῆς συμπληρωματικῆς συλλογῆς καὶ τέλος τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1824 κυκλοφόρησε πιά κι ὁ δεῦτερος τόμος (μὲ χρονολογία 1825).

Τὸ χειμῶνα ἐκείνου τοῦ χρόνου ὁ Φοριέλ τὸν πέρασε στὴ Φλωρεντία¹². Ἡ καινούρια έκδοση φαίνεται πὼς τὸν ἀπασχολοῦσε· βάλθηκε νὰ μεταφράζει τὸ πλούσιο ὕλικό ποῦ εἶχε συγκεντρώσει. Παρὰ τὴ γενικὴ ἐπιδοκιμασία, ἔμενε φαίνεται ὁ ἴδιος ἀρκετὰ ἀνικανοποίητος.

«Στεναχωριέμαι πραγματικά» ἔγραφε λίγο ἀργότερα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1825, στὴν M. Clarke («νὰ βλέπω τόσο κακοκαωμένο ἓνα πράγμα ποῦ θὰ μπορούσα νὰ τὸ κάνω ἀρκετὰ καλύτερο τώρα, ἄκοπα σχεδόν, μὲ πολὺ λίγη δουλειά. Καὶ ἡ ἐλπίδα, ἡ μακρινὴ ἔστω, πὼς θὰ μπορούσα νὰ ξαναπιᾶσω

9. Barthélemy Saint Hilaire, M. V. Cousin, sa vie et sa correspondance, 3, Παρίσι 1895, 17 - 18. Τὴν πληροφορία τὴν ἔχω ἀπὸ τὸν κ. Φ. Ἡλιοῦ.

10. Ὁ Augustin Thierry, ὁ γνωστός ἱστορικὸς καὶ φίλος τοῦ Φοριέλ, εἶχε ἀναλάβει τὴ διόρθωση τῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν τοῦ βιβλίου.

11. Βλ. Correspondance de Fauriel et Mary Clarke, ἐπιμ. Ottmar de Mohl, Παρίσι 1911, 136.

12. Ὁ π., 220. Στὴ Φλωρεντία ὁ Φοριέλ γνωρίστηκε καὶ μὲ τὸν M. Πιέρη, ὁ ὁποῖος ἐντυπωσιάστηκε ἀπὸ τὶς γνώσεις καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Φοριέλ, καὶ σημείωσε μὲ τὰ πιὸ κολακευτικὰ λόγια τὶς συναντήσεις τους (4 καὶ 14 Δεκεμβρίου 1824, 3 Μαρτίου 1825) στὸ προσωπικὸ του ἡμερολόγιο. Βλ. τὰ χαρτιά του στὴν βιβλιοθήκη Riccordiana τῆς Φλωρεντίας, ἀρ. χφ. 3558. M. Pieri, Memorie della mia vita, τ. 4ος (1822 - 27) σσ. 219 καὶ 231. Τὴν πληροφορία τὴν χρωστῶ στὴν κυρία Λ. Δρούλια. Πβ. ἀκόμα Della vita di M. Pieri στὸ M. Pieri, Opere, 2, Φλωρεντία 1850, 33, ὅπου οἱ ἀναλυτικὲς πληροφορίες συγκεντρώνονται σ' ἓνα σχόλιο, πάλι πολὺ κολακευτικό, γιὰ τὴ γνωριμία του.

αὐτὰ τὰ πράγματα, θὰ μοῦ ἔδινε χαρά»¹³.

Ἐκεῖνον τὸν χρόνο, 1825, παρὰ τὰ ταξίδια καὶ τὶς ἄλλες τοῦ ἀσχολίες, ὁ Φοριέλ ἔβρισκε πάντα καιρὸ νὰ φροντίζει τὴν καινούρια συλλογὴ του. Ἀπὸ μιὰ λεπτομέρεια μαθαίνουμε πὼς συνέχιζε νὰ συγκεντρώνει τραγούδια: ὁ συνταγματάρχης Voutier ἔφερε μερικὰ γυρίζοντας ἀπὸ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, καὶ τοῦ τὰ παραχώρησε· ἀργότερα ὁμως τὰ τύπωσε στὶς ἀναμνήσεις του¹⁴. Ἡ ἀπρέπεια αὐτὴ ἐνόχλησε τὸν Φοριέλ, ὁμως δὲν ἔδωσε συνέχεια. Ἡ δουλειά του προχωροῦσε ἔτσι κι ἄλλωθς καλά. «Δὲν εἶναι εὐχάριστα τ' ἀπογέματά μου, εἶναι ὁμως ἡρεμα καὶ ὅσο πιὸ ἀποδοτικὰ γίνεται. Κάνω ἕναν μοναχικὸ περίπατο»... «κι ὕστερα στρώνομαι στὴ δουλειά γιὰ τὴν καινούρια συλλογὴ μου τῶν ἐλληνικῶν τραγουδιῶν. Δουλεῦω μία, δύο ἢ καὶ τρεῖς ὥρες, ἀνάλογα μὲ τὴ διάθεση ἢ τὶς δυνάμεις μου. Μ' αὐτὴν τὴν ἀπογεματινὴ δουλειά θὰ πρέπει νὰ προφτάσω νὰ ἔχω ἔτοιμη τὴν καινούρια συλλογὴ μέσα στὸν ἐρχόμενο χειμῶνα [1826 - 27]· καὶ θὰ τὸ ἤθελα πολὺ κάτι τέτοιο, γιατί μὲ νοιάζει πάντα πολὺ ἡ ὑπόθεση, κι ἂς μὴ μιλάω πὰ γι' αὐτὴν καθόλου. Ἔκανα κιόλας ἕνα πρόχειρο χτένισμα σ' ἐκεῖνες τὶς μεταφράσεις πὺ ἔχω κάνει στὴν Φλορεντία, πλάι σας...»¹⁵.

Καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ γράμμα, ὅπως καὶ ἀπὸ τὶς προηγούμενες μαρτυρίες, φαίνεται ἀρκετὰ καθαρὰ πὼς τὰ δημοτικὰ τραγούδια τὰ θεωροῦσε πάρεργο ὁ Φοριέλ· ἄλλα ἦταν τὰ βασικὰ του ἐνδιαφέροντα: ἡ ἱστορία τῆς προβηγκιανῆς ποίησης καὶ τῆς νότιας Γαλλίας γενικότερα. Ἀλλωστε, τὰ πράγματα δὲν ἦρθαν ὅπως τὰ λογάριαζε: ἡ δεύτερη ἔκδοση δὲν πραγματοποιήθηκε, καὶ μὲ τὸν καιρὸ μοιάζει νὰ τὴν ἀπολησμόνησε κι ὁ ἴδιος. Στὴν ἰδιωτικὴ του ἀλληλογραφία —ὅση εἶναι γνωστὴ— δὲν συναντᾶμε ἀπὸ τὸ 1826 κι ὕστερα κανένα δεῖγμα ἐνὸς παρόμοιου ἐνδιαφέροντος.

Τὸ 1831 ὁ Φοριέλ διδάσκει στὴ Σορβόνη τὴν ἐλληνικὴ καὶ τὴ σέρβικη ποίηση. Στὰ μαθήματά του ἐκμεταλλεύεται καὶ τὸ ἀνέκδοτο ὕλικό· ἀπὸ τὰ τριάντα πέντε τραγούδια πὺ χρησιμοποιεῖ, τὰ δεκατέσσερα εἶναι ἀνέκδοτα, καὶ ἀπὸ τὶς ἐκδομένες μεταφράσεις πολλὲς ἔχουν ξαναδουλευτεῖ γλωσσικά. Ὡστόσο πρόθεση γιὰ καινούρια ἔκδοση δὲν ἀναφέρεται οὔτε δημόσια οὔτε ἰδιωτικά. Τὰ παλιά του σχέδια μοιάζουν νὰ ἔχουν ξεχαστεῖ.

13. Correspondance, δ.π., 180.

14. Ὁ.π., 220.

15. Γράμμα τῆς 28ης Ἰουνίου 1826, στὴν Mary Clarke. Στὸ ἴδιο γράμμα καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Voutier· βλ. Correspondance κλπ., ὁ.π., 220: «Τὰ Ἰγράμματα γιὰ τὴν Ἑλλάδα» τοῦ Voutier κυκλοφόρησαν ἐδῶ καὶ δύο ἢ τρεῖς μέρες. Μοῦ ἔστειλαν ἕνα ἀντίτυπο: τὸ πρῶτο πρᾶγμα πὺ πρόσεξα, ἀνοίγοντάς το στὴν τύχη, εἶναι τὰ λαϊκὰ τραγούδια πὺ ἔλεγε πέρσι πὼς ἤθελε νὰ μοῦ στείλει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καὶ πὺ μοῦ τὰ εἶχε δώσει τὸν περασμένο χειμῶνα γιὰ ἀντάλλαγμα τῆς προθυμίας μου νὰ τοῦ μεταφράσω μερικὰ κείμενα πὺ τοῦ χρειάζονταν. Μὲ πιάσαν τὰ γέλια μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴ φάρσα, κι αὐτὸ ἦταν τὸ μόνο πὺ κέρδισα ἀπὸ ἐτοῦτο τὸ βιβλίον».

Φαίνεται ἀπλῶς πὼς βρίσκονταν σὲ λήθαργο. Τὸ 1841 ὁ Νικολὸ Τομαζέο ξεκίνησε μιὰ μεγάλη προσπάθεια νὰ συγκεντρώσει τραγούδια ἀπὸ τὴν Τοσκάνη, τὴν Κορσική, τὴ Σερβία καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἀπευθύνθηκε στὸν φίλο του Ἀ. Μουστοξύδη, κι αὐτὸς τοῦ ἀπάντησε (5 Αὐγούστου 1841): «Ὅλους μου τοὺς θησαυροὺς τοὺς ἔχω δώσει στὸν Φοριέλ»¹⁶. Τὸν Φοριέλ ὁ Τομαζέο τὸν ἤξερε καλὰ ἀπὸ τὴ διαμονή του στὸ Παρίσι στὰ 1834 - 1839, ὁπότε, κάποια στιγμή, τοῦ εἶχε ζητήσει νὰ δανειστεῖ «τὰ ἑλληνικά σας τραγούδια» — ἄγνωστο ἂν ἐννοοῦσε τὰ ἐκδομένα ἢ τὰ ἀνέκδοτα. Σπεύδει λοιπὸν τώρα νὰ τοῦ ζητήσει τὰ ἀνέκδοτα τραγούδια· «ξέρω πὼς ἔχετε τέτοια» τοῦ γράφει¹⁷. Στὴν ἀπάντησή του ὁ Φοριέλ ἐμφανίζεται πὼς δὲν εἶχε ποτέ του ἐγκαταλείψει τὴν παλιά του πρόθεση: «Τὰ ἑλληνικά τραγούδια γιὰ τὰ ὁποῖα σᾶς ἔχω μιλήσει, δὲν ἦταν οὔτε ἀρκετά, οὔτε τόσο ἐνδιαφέροντα ὥστε νὰ μὲ βάλουν στὸν πειρασμὸ μιᾶς δευτέρης ἐκδοσης: μὰ πάντοτε λογάριαζα πὼς θὰ μοῦ ἔρχονταν κάποια μέρα τίποτε καινούρια, γιὰ νὰ πλουτίσω τὴ συλλογή μου καὶ νὰ τὴν κάνω δημοσιεύσιμη. Καὶ νὰ ποῦ ἐγίνε ὅ,τι ἔλπιζα. Ἕνας νεαρὸς Ἕλληνας μοῦ ἔφερε τώρα τελευταῖα σημαντικὸ ἀριθμὸ ἑλληνικῶν τραγουδιῶν μὲ ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον, ποῦ τὰ συνέλεξε τὸ περασμένο καλοκαίρι ὀργώνοντας ἓνα μεγάλο τμήμα τῆς Ἑλλάδας. Καὶ μὲ χαρά μου ἀνέλαβα τὴν δέσμευση ἀπέναντι σ' αὐτὸν καὶ σὲ ἄλλους Ἕλληνες νὰ δημοσιεύσω μιὰ καινούρια συλλογὴ ἀπὸ τὰ τραγούδια αὐτά, ποῦ νὰ συμπληρώνει τὴν πρώτη· μάλιστα, ἔχω προχωρήσει ἀρκετά. Ἄν βρισκόσασταν ἐδῶ, ἢ κάπου κοντά, θὰ σᾶς τὰ ἐμπιστευόμουν μετὰ χαρᾶς, καὶ θὰ μ' ὠφελοῦσε αὐτὸ σίγουρα πολὺ. Ὡστόσο εἶμαι ὑποχρεωμένος ν' ἀποτελειώσω ὅ,τι ἄρχισα, καὶ ὅλα τὰ τραγούδια ποῦ ἔχω μπροστά μου, εἴτε καλὰ, εἴτε μέτρια, εἴτε κακὰ, μοῦ εἶναι ἀπαραίτητα. Ἴσως νὰ βρίσκονταν στὸ τέλος μερικὰ ποῦ νὰ μπορούσα νὰ τὰ διαθέσω. Μὰ δὲν μπορῶ νὰ ὑποσχεθῶ κάτι ποῦ θὰ ἔφερνε καθυστέρηση στὰ σχέδιά σας»¹⁸.

16. M. Lascaris, N. Tommaseo ed A. Mustoxidi, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ *Atti e Memorie della Società Dalmata di storia patria*, 3, Ζάρα 1934, σ. 27 ἀνατύπου.

17. Τὸ γράμμα εἶναι ἀχρονολόγητο· ὥστόσο ἂν ὁ συσχετισμὸς του μὲ τὸ γράμμα τοῦ Μουστοξύδη εἶναι ὀρθὸς, τότε τοποθετεῖται μὲ ἀσφάλεια ἀνάμεσα στὶς 5 Αὐγούστου καὶ στὶς 17 Σεπτεμβρίου [1841] ποῦ εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ Φοριέλ. Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη παραπομπή.

18. Τὸ γράμμα τοῦ Φοριέλ εἶναι μνηολογημένο στὶς 17 Σεπτεμβρίου, πιθανότατα τοῦ 1841. Βλ. Γ. Θ. Ζῶρας, Θωμαζάιος καὶ Φοριέλ, στὸ *Ἑπτανησιακὰ μελετήματα* 2, 1959, 295 - 298. Πβ. τὴν πρόσφατη μελέτη (χωρὶς τίποτε καινούρια στοιχεῖα) τοῦ F. M. P o n t a n i, Tommaseo e i canti popolari greci, στὸ *N. Tommaseo nel centenario della morte*, ἐπιμ. V. Branca καὶ G. Petrocchi, Φλωρεντία 1977, 461 - 484. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Τομαζέο μὲ τὸν Φοριέλ βλ. ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω καὶ: N. T o m m a s e o, *Lettere inedite a Em. de Tipaldo* (1834 - 1835), ἐκδ. Raf. Ciampini, Brescia 1935, 39 καὶ 60, καθὼς καὶ P. C i u r e a n u, *Un amicizia italiana*, Sainte Beuve e Tommaseo; *Revue de Litterature Comparée* 28 (1954) 444-457, εἰδικότερα 446 - 7. Δὲν ἔχω δεῖ τὸν G o f. C a p o n e, N. Tom-

Πλησίαζε πιά τὰ ἑβδομήντα ὁ Φοριέλ· καί φαίνεται πὼς ἐπιχείρησε καί πάλι νὰ ὀλοκληρώσει τὴν προσπάθεια ποὺ τόσο καιρὸ εἶχε ἐγκαταλείψει. Χρειαζόταν ὅμως πιά τώρα καί βοηθό: «Περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του» ὁ Φοριέλ «ἐνεχείρησεν αὐτὰ τὰ ἀνέκδοτα ποιήματα εἰς φίλον του καί μαθητὴν του, ἵνα βάλῃ εἰς τάξιν καί τὰ μεταφράσῃ». Τὴν πληροφορία μᾶς τὴν δίνει στὰ 1863 ὁ Βλαδιμηρος Βρουνέτιος, ὁ Wladimir Brunet de Presle — δίχως ἄλλο ὁ ἴδιος εἶναι καί ὁ «μαθητῆς καί φίλος»¹⁹.

Ἄλλωστε τὸ 1842, μόλις ὁ παλιὸς του συνεργάτης Ν. Σ. Πίκκολος, ποὺ βρισκόταν πάλι τότε στὸ Παρίσι, ἀπόκτησε ὀρισμένα τραγούδια, φρόντισε ἀμέσως νὰ τοῦ στείλῃ ἀντίγραφα. Καί ἀκόμα, ὅταν ὁ συλλέκτης τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν, ὁ Edouard Grasset, πρόξενος τῆς Γαλλίας στὰ Γιάννενα ποὺ παρεπιδημοῦσε τότε στὸ Παρίσι κι αὐτός, ὅταν λοιπὸν ἔμαθε τὸ πρᾶγμα — ὁ Πίκκολος δὲν τὸν εἶχε ρωτήσῃ — ἔγραψε ἀμέσως στὸν Φοριέλ προκειμένου νὰ τονίσει πὼς κράταγε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὴν ἐκδοτικὴ προτεραιότητα²⁰. Ἰσως στὸν κύκλο τοῦ Φοριέλ — ὁ Grasset εἶχε στενὴ φιλία μὲ τὸν Prosper Merimée καί σύχναζε κάποτε καί στὸ σαλόνι τῆς Mary Clarke²¹ — νὰ γινόταν κάποιος λόγος γιὰ μιὰ γρήγορη ἔκδοση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1844 ὁ Φοριέλ πέθανε. Στὴ νεκρολογία μὲ τὴν ὁποία ὁ Ν.Σ. Πίκκολος τίμησε τὸν φίλο του, ἀνέφερε, μαζί μὲ τίς ἄλλες δραστηριότητες τοῦ νεκροῦ καί τὴν προετοιμασίαν τῆς δεύτερης ἔκδοσης: «...δὲν ἔπαυε νὰ ζητῇ καί νὰ συνάξῃ πανταχόθεν ἀνέκδοτα τραγούδια. Εἶχεν ἤδη αὐξήσει τὴν συλλογὴν του κ' ἐσκόπευε νὰ κάμῃ δευτέραν ἔκδοσιν, σχεδὸν ὑπὲρ τὸ ἥμισυ πλουσιωτέραν τῆς πρώτης. Ἄλλ' ὁ θάνατος διέκοψε καί τοῦτο τὸ ἔργον καί ἄλλα πολλά...»²².

Ὑστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του, ὁ Brunet de Presle ἀνέλαβε πιά μόνος του τὴν εὐθύνη. Κράτησε γιὰ πολὺν καιρὸ τὰ χειρόγραφα στὰ χέρια του, μὰ τελικά, οὔτε κι αὐτὸς κατόρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἔκδοση. Ἔτσι τὰ χαρτιά τοῦ Φοριέλ ἐπιστράφηκαν στὴ Mary Clarke, ἡ ὁποία καί τὰ κληροδότησε στὸ Institut de France. Τὰ χαρτιά τοῦ Brunet de Presle —μαζί μὲ μερικὰ τοῦ Φοριέλ— πέρασαν στὰ χέρια τοῦ Queux de Saint Hilaire κι ἀπὸ ἐκεῖ, μετὰ τὸν θάνατό του, στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος²³.

maseo e i canti popolari toscani... e greci, Σαλέρνο (Dottrinari) 1970.

19. Βλαδιμηρος Βρουνέτιος, Δημοτικὰ ᾠσματα, στὸ Μ. Παπαδόπουλου-Βρετοῦ, Ἑθνικὸν Ἡμερολόγιον 3, Παρίσι 1863, 176.

20. I b r o n a c, ὅ.π., 126. Πβ. καί ἀρχεῖο Φοριέλ, φακ. 2327 ἀρ. 196.

21. P r . M e r i m é e, Lettres aux Grasset, ἑκδ. Μ. Parturier, Παρίσι 1929.

22. Στὴν Ἐφημερίδα «Ἐλπίς», 28 Αὐγούστου 1844. Ἡ νεκρολογία εἶναι ἀνυπόγραφη· ὥστόσο ὁ Πίκκολος ὑπόγραψε μὲ τὸ χέρι του τὸ ἀντίγραφο ποὺ ἔστειλε στὸν Jules Mohl, τὸ ὁποῖο φυλάγεται στὸ ἀρχεῖο Φοριέλ. Πβ. ἄλλωστε I b r o n a c, ὅ.π., 127.

23. Πρόκειται γιὰ τὰ χειρόγραφα 1363, 1365, 1367, βλ. Ι. Σ α κ κ ε λ ί ω ν, Κατάλογος

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες που ἀντλούμε ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Φοριέλ λοιπόν, οἱ ἐποχὲς πὺν τὸν ἀπασχόλησε ἡ ἐπεξεργασία τῆς δεύτερης ἔκδοσης εἶναι κυρίως δύο: ἡ μιὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1825 - 26 καὶ ἡ δεύτερη «περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του» γύρω στὰ 1840 - 44 δηλαδῇ.

Ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν καταλόγων μετὸ τὸ ἀνέκδοτο ὑλικό, προκύπτει ἓνα σημαντικό στοιχεῖο γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ χρονολόγηση: ἡ ἀντιστοιχία τους. Τὰ περισσότερα τραγούδια πὺν σημειώνονται, βρίσκονται στὸ ὑλικό, καὶ ἀρκετὰ ἐπεξεργασμένα — ἀντίθετα λιγοστὰ εἶναι τὰ ἐπεξεργασμένα τραγούδια πὺν δὲν τὰ ἀπαντᾷμε στοὺς καταλόγους. Ταυτόχρονα λοιπόν ὁ Φοριέλ δούλευε τὰ κείμενα καὶ τὴ σύνθεση τοῦ βιβλίου. Συγκρίνοντας πάλι τοὺς καταλόγους μεταξύ τους, παρατηροῦμε πὺς κινούνται ὅλοι —ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὸν ἀρ. 5— στὸν ἴδιο προβληματισμό: μικρὲς οἱ ἀριθμητικὲς διαφορὲς στοὺς ὑπολογισμοὺς (πβ. τὸ ἄθροισμα τοῦ πρώτου, 202 κείμενα, μετὸ ἄθροισμα τῶν ἀρ. 4, 6, 7: 189 κείμενα), μικρὲς οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὶς ταξινομήσεις (πβ. τὸν ἀρ. 3 καὶ τὸν ἀρ. 6). Ἡ θέση πὺν βρέθηκαν ἄλλωστε οἱ κατάλογοι μέσα στὸ ἀρχεῖο, ἀποτελεῖ μιὰ πρόσθετη, ἂν καὶ ἰσχνή, ἐπιβεβαίωση: οἱ τέσσερις πρῶτοι βρέθηκαν ἀνάμεσα σὲ μιὰ ὁμάδα μεταφράσεων (φακ. 2335 ἀρ. 1327 ἔως 1399), οἱ δύο τελευταῖοι ἀνάμεσα σὲ μιὰ παρόμοια ὁμάδα (φακ. 2335 ἀρ. 1650 ἔως 1772), πὺν ὅπως εὐκόλα διαπιστώνεται, περιεῖχε μεταφράσεις κάπως μεταγενέστερες ἀπὸ τὴν πρώτη. Ὁ πέμπτος πάλι κατάλογος βρέθηκε σὲ τελείως διαφορετικὴ θέση.

Νομίζω πὺς δὲν θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἂν θεωρήσουμε πὺς οἱ κατάλογοι (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀρ. 5) καὶ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ τόμου ἀντιστοιχεῖ στὰ χρόνια 1825 - 26. Τὸ ὑλικό τὸ εἶχε ἀπὸ τότε ὁ Φοριέλ: αὐτὸ τὸ πιστοποιοῦμε ἀπὸ τὰ τραγούδια πὺν ἔδωσε στὸ «συμπλήρωμα» τῆς πρώτης ἔκδοσης, καὶ πὺν χρονολογοῦν ἔτσι ὁλόκληρη τὴν πηγὴ τους, καθὼς καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα πὺν χρησιμοποίησε στὰ μαθήματα τοῦ 1831 - 32. Ἐπειτα ξέρουμε πὺς κάποιες μεταφράσεις τὶς εἶχε κιόλας ἔτοιμες ἀπὸ τὸν χειμῶνα τοῦ 1824 - 25, καὶ πὺς δούλευε ἀρκετὰ τὸν ἐπόμενο χρόνο²⁴: τὸν Ἰούλιο τοῦ 1826 λογάριζε πὺς δὲν ἤθελε περισσότερο ἀπὸ ἔξι μῆνες γιὰ νὰ τελειώσει. Θὰ εἶχε λοιπόν ἀρκετὰ προχωρήσει· ἴσως ἐκεῖ γύρω στὸν Ἰούλιο θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τοὺς δύο τελευταίους καταλόγους καὶ κάπως νωρίτερα τοὺς τέσσερις πρῶτους.

Ὅσο γιὰ τὸν ἀρ. 5, εἶδαμε πὺς διαφοροποιεῖται ἀρκετὰ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους, καὶ πὺς δὲν ἀντιστοιχεῖ μετὰ κάποιο σύνολο ἐπεξεργασμένο. Μάλιστα ὅλα τὰ τραγούδια πὺν ὑποδηλώνει, βρίσκονται ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνα πὺν

τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, 1892, 246 - 7.

24. Γιὰ νὰ ὁλοκληρώσει τὴν προετοιμασία τῆς πρώτης ἔκδοσης ὁ Φοριέλ χρειάστηκε περίπου ἑνᾶμις χρόνο· φυσικὰ δὲν δούλευε σ' αὐτὸ τὸ διάστημα μονάχα τὰ δημοτικὰ τραγούδια.

εἶχε ἀντιγράψει ὁ Brunet de Presle, καὶ κάποιο ἀπ' αὐτὰ —τὸ ἔνατο— ταυτίζεται μὲ ἓνα τραγούδι ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 1830 ἀπὸ τὸν Edgar Quinet. Ὡστε αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ κατάλογος ἐνδέχεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ συνεργασία τοῦ Φοριέλ μὲ τὸν Brunet de Presle.

Φαίνεται πὼς ξαφνικά, γιὰ κάποιο λόγο, τὸ καλοκαίρι ἢ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1826 ὁ Φοριέλ σταμάτησε τὴν προετοιμασία τῆς δεύτερης ἔκδοσης. Ἄφησε τὸ ὕλικό ἀτακτοποιήτο, δίχως νὰ προχωρήσει στὴν ὁμαδοποίηση ποὺ ἀποτύπωσε θεωρητικὰ στοὺς καταλόγους. Ἀργότερα, ἴσως ἐπειδὴ αἰσθανόταν πὼς ὁ ἴδιος δὲν θὰ προλάβαινε ν' ἀποτελειώσει ὅλες τὶς ἐργασίες ποὺ εἶχε ὁραματισθεῖ, ζήτησε τὴ βοήθεια τοῦ Brunet de Presle. Τοῦ παρέδωσε τὸ ὕλικό, καὶ ὑποθέτω πὼς δὲν τὸ ξαναέπιασε ἀπὸ τότε στὰ χέρια του. Ἡ τύχη τοῦ ὕλικου συνδέθηκε πιά μὲ τὸν Brunet de Presle.

III.

Ἡ φιλολογικὴ Εὐρώπη δέχτηκε μὲ ἐξαιρετικὴ εὐμένεια τὴ συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν· τὴν περίμενε ἄλλωστε. Δέκα χρόνια τώρα γινόντουσαν νύξεις καὶ συζητήσεις σχετικές, καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση εἶχε φέρεи στὸ προσκηνίον καὶ πολιτικὰ τοὺς νεοέλληνες. Μάλιστα, ἡ ἐξαιρετικὰ προσεγμένη καὶ πλούσια παρουσίαση ἀπὸ τὸν Φοριέλ, βάρυνε σχεδὸν ὅσο καὶ τὰ τραγούδια.

Ἡ ἑλληνικὴ δημοτικὴ ποίηση βρῆκε ἱκανὸ εἰσηγητὴ στὴν εὐρωπαϊκὴ παιδεία: μπορεῖ νὰ μὴν ἦταν εὐρύτερα διάσημος ὁ Φοριέλ, ἀλλὰ στοὺς κύκλους τῶν διανοουμένων ἡ αἴγλη του ἦταν ζηλευτὴ. «Εἶναι ὁ μόνος μὴ σχολαστικὸς σοφὸς» ἔλεγε γι' αὐτὸν ὁ Σταντάλ, τόσο φιλόργυρος στὸ νὰ μοιράζει ἐπαίνους.

Ἔτσι τὰ «Λαϊκὰ τραγούδια τῆς Νέας Ἑλλάδας» συνάντησαν τὴ γενικὴ παραδοχή. Οἱ κριτικὲς στὸν εὐρωπαϊκὸ τύπο ἐπισήμαναν ἀμέσως τὴν προσφορά τους· καὶ μέσα σ' ἓνα χρόνο τὸ βιβλίον εἶχε μεταφραστεῖ στὰ γερμανικά, τὰ ἀγγλικά, τὰ ρώσικα, καὶ εἶχε κυκλοφορήσει καὶ σὲ δεύτερη, ἔμμετρη καὶ «ποιητικὴ» μετάφραση στὰ γαλλικά. Παράλληλα, μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἰδιωτικὲς μαρτυρίες φανερώνουν πὼς ἓνα εὐρὺ λόγιον κοινὸ τὰ διάβασε, τὰ συζήτησε, τὰ ἀγάπησε. Τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια ἔγιναν τῆς μόδας στὴν Εὐρώπη²⁵.

25. Ὁ Ibronic, δ.π., 158 - 234 συγκεντρώνει τὶς κρίσεις τοῦ τύπου ἀλλὰ καὶ ἀρκετὲς ἰδιωτικὲς μαρτυρίες. Δίχως ἡ συναγωγή νὰ εἶναι βέβαια πλήρης, εἶναι ἐνδεικτικὴ. Προσθέτω δύο κριτικὲς στὸν τύπο: Περ. *La Semaine* 1, 1824, 337 - 348, 394 - 402, 3, 1825, 91 - 3, 115 - 126 (πληροφορία κ. Φίλ. Ἡλιοῦ), *Revue Encyclopédique* 22, 1824, 699. Καὶ μιὰ ἰδιωτικὴ μαρτυρία: H.-F.-K. Stein, *Briefe und amtliche Schriften*, 7 Στουτγάρδη 1957 - 69, 18: «Δανεῖσθηκα ἀπὸ τὴν κυρία von Clausewitz τὰ Nouveaux chants grecs τοῦ Φοριέλ γιὰ νὰ τὰ διαβάσει ὁ κόμης Bernstorff». (Ὁ Stein, ὁ ἄντρας τῆς κ. Clausewitz καὶ ὁ Bernstorff ἦταν πολιτικοὶ καὶ διπλωμάτες στὴν ὑπηρεσία τοῦ Τσάρου ἢ

Ὡστόσο δεύτερη ἔκδοση τελικά δὲν πραγματοποιήθηκε. Φυσικά ὁ ἴδιος ὁ Φοριέλ, μὲ τὰ ποικίλα ἐνδιαφέροντά του καὶ τὴν ἐξαιρετικά αὐστηρὴ φιλολογικὴ του συνείδηση ποὺ τὸν ὀδηγοῦσε συνεχῶς σὲ δυστοκία καὶ ἀναβολές, μπορεῖ νὰ βρέθηκε σὲ προσωπικὸ ἀδιέξοδο καὶ νὰ ἐγκατέλειψε τὰ σχέδιά του, παρασυρμένος ἀπὸ διαφορετικὲς φροντίδες. Τόνισα προηγουμένως, σωστὰ ἐλπίζω, πόσο πάρεργο ἦταν γι' αὐτὸν τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια. Τὸ ζήτημα ὅμως ξεπερνᾷ τὰ ἀτομικὰ πλαίσια.

Γιατὶ δὲν εἶναι μονάχα ἡ δεύτερη ἔκδοση τοῦ Φοριέλ ποὺ δὲν πραγματοποιήθηκε. Ὅλο αὐτὸ τὸ εὐνοϊκὸ κλίμα, ὅλο αὐτὸ τὸ φούντωμα τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ πανευρωπαϊκὸ, δὲν ἔδωσε ἄλλον παρόμοιο καρπὸ· ἀντίθετα ἀποθάρρυνε ὅσους παράλληλα μὲ τὸν Φοριέλ προετοίμαζαν κι αὐτοὶ συλλογές.

Ὁ Γερμανὸς Werner von Haxthausen, ποὺ ἀπὸ τὸ 1814 ὅπως ξέρουμε, εἶχε ἀρχίσει νὰ συγκεντρώνει καὶ νὰ μεταφράζει δημοτικὰ τραγούδια, καὶ ποὺ περιέφερε ἀδιάκοπα τὴ συλλογὴ του στοὺς λόγιους γερμανικοὺς κύκλους, ἐγκατέλειψε κάθε προσπάθεια²⁶. Ἀνάλογα, ὁ Ν.Σ. Πίκκολος, ὅταν ὁ Χριστόφορος Φιλητάς τὸν ρώταγε γιὰ τὶς δυνατότητες ποὺ θὰ εἶχε ἡ ἔκδοση μιᾶς συλλογῆς, τὸν ἀπέτρεπε, γράφοντάς του τὸν Ἰούλιο τοῦ 1826: «...ὁ Φοριέλ ἐσύναξεν ἀμπόλλα τραγούδια εἰς τὰς περὶ τὴν Ἰταλίαν διατριβάς του»²⁷. Ὁ Πίκκολος θὰ ἤξερε βέβαια τὰ σχέδια τοῦ Φοριέλ, καὶ δὲν θεωροῦσε ὅτι περισσεύει χῶρος ἀκάλυπτος καὶ γιὰ τὸν Φιλητά, ποὺ ἄλλωστε δὲν ἐπέμεινε περισσότερο στὴν ἀρχικὴ πρόθεσή του.

Γύρω στὰ 1828 μιὰ ἄλλη σχετικὴ δοκιμὴ ἔμεινε ἀνολοκλήρωτη. Ὁ Γάλλος ἑλληνιστὴς J.P. Rossignol (1803 - 1893) προγραμμάτισε μιὰν ἔκδοση, ποὺ καὶ αὐτὴ ματαιώθηκε. Τὸ γεγονὸς τὸ μαρτυρεῖ —ὅσο ξέρω— μονάχα ὁ Sainte Beuve· ἂν καὶ μοῦ εἶναι ἄγνωστες οἱ λεπτομέρειες τοῦ ἐγχειρήματος, ἀρκεῖ θαρρῶ νὰ σημειώσουμε πὼς ἡ ἀφάνεια κάλυψε γρήγορα τὴν προσπάθεια²⁸.

τῆς Πρωσσίας καὶ ἔλαβαν μέρος στὸ συνέδριο τῆς Βιέννης. Τὴν παραπομπὴ τὴν παίρνω ἀπὸ τὸν Γ. ρ. Δ α φ ν ῆ, Ι. Καποδίστριας, Ἀθ. 1976, 451 καὶ 651). Ἀξίζει νὰ παρατηρήσουμε τὴν ἐλαφρὰ παραλλαγὴ τοῦ τίτλου· συχνὰ τὸ βιβλίον τοῦ Φοριέλ ἀναφέρεται μὲ κάπως ἀλλαγμένο τίτλο, τεκμήριο κι αὐτὸ μιᾶς ζωντανῆς παράδοσης.

26. Ἡ συλλογὴ τοῦ ἐκδόθηκε πολὺ ἀργότερα· K. Schulte - Kemminghausen - G. Soyter, Neugriechische Volkslieder, gesammelt von W. Von Haxthausen, Münster i. W. 1935.

27. Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, Ὁ Ν. Πίκκολος, Ἀθηνᾶ 68 (1965) 86 ὑποσ. 2.

28. Τὴν πληροφορίαν τὴν ἔχω ἀπὸ τὸν R. Canat, L' hellénisme des Romantiques, I, Παρίσι 1951, 238 ὑποσ. 12: Sainte Beuve s'interessa de bonne heure aux chants populaires de la Grèce (à la fin de son Tableau de la poésie franç. au xvi s., il traduit le chant de l'hirondelle et annonce un travail de Rossignol sur les chansons grecques). Δὲν μπόρεσα νὰ συμβουλευθῶ τὴν πρώτη ἔκδοση (1828) τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Sainte Beuve.

Τέλος, ἐπισκοπώντας κάπως γενικότερα τὸ θέμα, μπορούμε νὰ ἐπισημάνουμε πὼς ἐνῶ ἡ συλλογὴ τοῦ 1824 - 1825 ἔδωσε τὸ ἔναυσμα γιὰ ποικίλες μικροδημοσιεύσεις καὶ πολὺ περισσότερες ἀναδημοσιεύσεις, ὥστόσο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Γερμανία, ὅπου τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ δημοτικὴ ποίηση ἦταν βαθύτερα ριζωμένο, κι ὅπου ἔχουμε τὶς συλλογές τοῦ Th. Kind, ὁλότελα περιθωριακές ἄλλωστε, ἡ ἐπόμενη ἄξια λόγου συλλογὴ πραγματοποιήθηκε μόλις τὸ 1842 ἀπὸ τὸν N. Tommaseo. Ἄς θυμήσουμε ὅμως ἐδῶ, ὅτι τὰ ἰταλικά ἦταν ἡ μόνη σημαντικὴ εὐρωπαϊκὴ γλώσσα στὴν ὁποία δὲν εἶχε μεταφραστεῖ ἡ πρώτη ἔκδοση τῶν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν.

Ὡστε ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τὸν Φοριέλ εἶχαν ἐνδιαφερθεῖ νὰ συνδέσουν τὸ ὄνομά τους μὲ τὰ ἑλληνικά τραγούδια πρόσωπα ὅπως ὁ Γκαίτε (ποὺ θὰ ἔγραφε τὸν πρόλογο στὴ συλλογὴ τοῦ Χάξτχάουζεν)²⁹, ἢ, ἂν δεχτούμε σὲ μιὰ κάπως ἀπομονωμένη μαρτυρία, ὁ Βύρων³⁰, ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴ δημοσίευση, καὶ παρὰ τὴν ἐπιτυχία της, τὸ θέμα τράβηξε τὸ ἐνδιαφέρον μικρῶν μονάχα φιλολογικῶν ἀναστημάτων. Χρειάστηκε νὰ περάσουμε στὴν ἐπόμενη γενιὰ γιὰ νὰ βρεθεῖ πάλι ἓνα γερὸ ὄνομα ποὺ θὰ θεωροῦσε μιὰ τέτοια δουλειὰ ἄξια νὰ τὴν καταπιαστεῖ. Καὶ βέβαια ἡ συλλογὴ τοῦ Τομαζέο δὲν συγκεντρώνει μονάχα ἑλληνικά τραγούδια, παρὰ πραγματοποιεῖ ἓνα εὐρύτερο σχέδιο: παραθέτει τραγούδια τῆς Τοσκάνης, τῆς Κορσικῆς, τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς Ἑλλάδας σὲ τέσσερις τόμους· μονάχα ὁ τρίτος ἀφιερώνεται στὰ ἑλληνικά.

Γιὰ νὰ ξαναπεριοριστοῦμε στὴ γαλλικὴ γλώσσα, ἐδῶ, μιὰ δεύτερη συλλογὴ κυκλοφόρησε μόλις τὸ 1851. Μάλιστα ὁ ἐκδότης της, ὁ κόμης Marcellus, διπλωματικὸς καὶ λόγιος μικρῆς ἐμβέλειας, ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ χρόνια προσπαθεῖ νὰ ἀποκτήσει, κάπως ὄψιμα, φιλολογικὴ ἐπιφάνεια: δημοσιεύει ἀδιάκοπα μεταφράσεις, ἐνθυμήματα, ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις, μελέτες. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν προσωπικὴν προσπάθεια προσθέτει καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ζηλωτὴς περισσότερο τῆς δόξας τοῦ Φοριέλ —πίστευε πὼς θὰ μπορούσε νὰ εἶχε προλάβει ἐκεῖνος πρῶτος— παρὰ ἐκφραστὴς τῆς ἐποχῆς

29. Βλ. K. Dieterich, Goethe und die Neugriechische Volksdichtung, *Hellas Jahrbuch* 1929, 61 - 81. Πβ. καὶ Ibrovac, ὁ.π., 87 - 109 καὶ 191 - 196.

30. Ἡ πληροφορία αὐτὴ δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα τοῦ Böttiger *Litteraturblatt zum Morgenblatt*, φ. 1ης Ἀπριλίου 1825 (ἡ παραπομπὴ ἀπὸ G. Caminade, *Les chants des grecs de W. Müller*, Παρίσι 1913, 152 ὑποσ. 2). Γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Βύρωνα, βλ. *The Poetical Works of Lord Byron*, Oxford University Press, 1945, 878 - 9 καὶ 882, ὅπου τὸ ἐνδιαφέρον στρέφεται κυρίως στὰ ἀρβανίτικα τραγούδια καὶ τὴ λόγια ἑλληνικὴ ποίηση. Πβ. καὶ, C. M. Dawson καὶ A. E. Raubitschek, *A Greek Folksong copied for Lord Byron*, *Hesperia* 14 (1945) 33-57· S. B. Liljegen, *Lord Byron and the Romaic Language*, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τιμητικὸ τόμο γιὰ τὸν Franz Dornseiff, Λιψία 1953, 228-30. Δὲν ἔχω δεῖ τὴ μελέτη τοῦ D. C. Hesselting, *Byron en een nieuwgrieks volkslied*, *Neophilologus* 23 (Gronigen 1937 - 8).

του. Ἡ ἐπόμενη γαλλικὴ ἔκδοση ἄλλωστε —παρεμβάλλεται μιὰ ἀνατύπωση τῶν μεταφράσεων (μόνο) τοῦ Marcellus καὶ μερικὲς περιθωριακὲς ἀνθολογίες— θὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ 1874 πιά, καὶ μὲ τελείως διαφορετικὸς στόχους. Ὁ Legrand ποὺ τὴν ἐκδίδει ἐνδιαφέρεται μονάχα γιὰ τὸν κλάδο τοῦ καὶ ὄχι γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ κοινὸ τῆς Γαλλίας.

Μποροῦμε νὰ προσθέσουμε καὶ μιὰ λεπτομέρεια χαρακτηριστική. Τὰ ἀντίτυπα τῆς πρώτης ἔκδοσης δὲν φαίνεται νὰ ἐξαντλήθηκαν γρήγορα. Ὁ ἴδιος ὁ Φοριέλ διέθεσε τὸ τελευταῖο δικό του λίγο πρὶν πεθάνει³¹ ἐνῶ στὸ 1860, ὅταν κυκλοφόρησε τὸ πολύτομο γαλλικὸ «Ἐγχειρίδιο τῶν Βιβλιοφίλων» τοῦ J. Ch. Brunet, ἡ συλλογὴ τοῦ Φοριέλ ταξινομεῖται στὸ ἐπίμετρο, ὅπου σημειώνονται ὅσα σημαντικὰ βιβλία δὲν ἔχουν βιβλιογραφικὴ ἀξία, μιὰ καὶ εἶναι εὐκολόβρετα στὴν ἀγορά³².

Στὸ λογοτεχνικὸ χῶρο τὰ δημοτικὰ τραγούδια ταυτίστηκαν καὶ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους καὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερους μὲ τὸ ρομαντικὸ κίνημα: σύμμαχοι φυσικοὶ του. Ἐφερναν τὴν ἀφέλεια, τὴν τόλμη στὴ σύλληψη, τὴν εἰλικρίνεια, τὴ ζωὴ³³, τὴ γραφικότητα ἐνὸς ἰδιαίτερου κόσμου. «Εἶναι ἐξάλλου πολὺ ἐνδιαφέροντα σὰν ζωγραφιὲς τῆς πόλης, τῶν πολέμων καὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ Νεοέλληνα» παρατηροῦσε λίγες βδομάδες μετὰ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ πρώτου τόμου ὁ Σταντάλ, παρουσιάζοντας τὸ ἔργο στὸ ἐγγλέζικο κοινόν³⁴. Ὅμως, κάτω ἀπὸ τὸ ρομαντικὸ προσωπεῖο, τὸ αὐστηρὸ καὶ περιορισμένο λεκτικὸ τους, οἱ κάπως μονότονες ἐπαναλήψεις, ἡ ἀντικειμενικὴ ἀφήγηση στὸ τρίτο πρόσωπο, ἀποτελοῦσαν ἀντίρροπα στοιχεῖα στὸ πληθωρικὸ εἶναι τοῦ ἀτομικοῦ λυρισμοῦ, στὴν ἐσωτερικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ὑποκειμένου ποὺ καλλιεργοῦσε ἡ καινούρια ποιητικὴ ἀντίληψη.

Οὔτε κι ὁ Φοριέλ στάθηκε ποτέ του ἀνεπιφύλακτα ρομαντικός. Ἀκόμη κι ὅταν παρουσίαζε τὰ θεατρικὰ ἔργα τοῦ A. Manzoni, ποὺ τὰ εἶχε ὁ ἴδιος μεταφράσει, δὲν παρέλειψε νὰ τονίσει τίς «κλασικὲς» ἀρετὲς τους³⁵. Καὶ τὰ

31. Στις 23 Νοεμβρίου 1843. Βλ. Galley, ὁ.π., 453.

32. J. Ch. Brunet, Manuel du Libraire et de l'Amateur de livres, 1-6, Παρίσι 1860 κ.ε., φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόση τῆς 5ης ἐκδ., Παρίσι 1966, τ. 6 σ. 738. Τὸ 1874 συναντῶ μιὰ μαρτυρία πὼς τὸ βιβλίο εἶχε γίνει πιά σπάνιο. Ἐντοπίζοντας ἓνα ἀντίτυπο, ὁ ὑπεύθυνος τῆς βιβλιοθήκης τῆς Association pour l'encouragement des Etudes grecques en France προτείνει τὴν ἀγορά του (κόστιζε 30 φρ.). Κλείνει τὸ σύντομο σημείωμα ὡς ἑξῆς: «Ces recueils precieux sont presque introuvables aujourd'hui. L'occasion d'en enrichir notre bibliothèque se présentera bien rarement». (Τὸ σημείωμα αὐτὸ βρίσκεται μέσα στὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης, τὸ ὁποῖο ἔχει περάσει σήμερα στὸ νεοελληνικὸ ἴνστιτούτο τοῦ Στρασβούργου).

33. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς ἀρετὲς ἀνακάλυψαν οἱ ρομαντικοὶ καὶ στὸν Ὅμηρο· βλ. Canat, ὁ.π., τ. 2, 1953, 127.

34. Ἄρθρο του στὸ *New Monthly Magazine* 1 Αὐγούστου 1824, βλ. Standahl, *Courrier anglais*, ἐπιμ. Martineau 2, 184.

35. D. Christesco, *La fortune de A. Manzoni en France*, Παρίσι 1943, 17.

ἐλληνικά τραγούδια τὰ παρουσίασε «χωρίς τὸν ὑπερβολικὸ ρομαντισμὸ τῶν Γερμανῶν»³⁶. Σίγουρα ἡ περίφημη εἰσαγωγή του διαπνέεται ἀπὸ μιὰ διάθεση ρομαντικὴ· ὅμως οἱ δεσμοὶ μὲ τὴν ὀρθολογικὴ σκοπιὰ τῶν Ἰδεολόγων δὲν ἔχουν καθόλου ἀποκοπεῖ. Στὴ δίτομη ἔκδοση, ποὺ τὸ ἐλληνικὸ πρωτότυπο —βουβὸ καὶ γιὰ τὸν κλασικοθρεμμένο ἀναγνώστη— αὖξαινε τὸ εἰδικὸ τῆς βάρους, ἡ μετάφραση γίνεται σὲ πεζὴ γλῶσσα: ἀπευθύνεται περισσότερο στὸν ἐπίμονο αἰσθητὴ παρὰ στὸν εὐαίσθητο ἀναγνώστη.

Γιὰ νὰ ἀποκτήσουν πλατύτερη διάδοση, γιὰ νὰ διαβαστοῦν ἀπὸ τὸ λογοτεχνικὸ κοινόν, ἦταν ἀνάγκη οἱ ποιητικὲς ἰδέες ποὺ ἔκρυβαν τὰ πεζὰ τοῦ Φοριέλ νὰ ἀποκτήσουν καὶ ποιητικὴ μορφή. Πραγματικά, λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Φοριέλ, ὁ Nep. Lemer cier, ἀπὸ τὰ γνωστὰ ὀνόματα τοῦ γαλλικοῦ Παρνασσοῦ, παρέδωσε στὸ εὐρὺ κοινὸ μιὰ πλούσια ἀνθολόγησι σὲ μετάφραση ἑμμετρὴ καὶ ποιητικὴ, χωρὶς τὸν φόρτο τῶν πρωτοτύπων καὶ τῆς εἰσαγωγῆς. Μὲ τὸ καινούριο τους ντύμα τὰ τραγούδια ἀπέκτησαν καὶ πιὸ ρομαντικὴ ἐμφάνισι· ὁ μεταφραστὴς τὰ πλούτισε μὲ ἐπιθέτα —χρωματίζοντας τὸ ἀντικείμενο τὸ συνέδεε μὲ τὸν κόσμον τοῦ ὑποκειμένου— καὶ τοὺς ἔδωσε κάποια ἀνάσα ἀναπτύσσοντας τὴν ἑλλειπτικὴ δραματικὴ δομὴ. Κατέστρεψε ὅμως ἔτσι τὸ πιὸ πολύτιμον γιὰ τὸν ἴδιον τὸν ρομαντισμό, τὴν αὐθεντικότητά³⁷.

Κάτι τέτοιο δὲν μπορούσε βέβαια νὰ γίνῃ εὐκόλα παραδεκτό. Τὸ σοβαρότερον ὄργανον τοῦ ρομαντισμοῦ, τὸ περιοδικὸ Globe στάθηκε ἐπικριτικὸ καὶ ἀπόρριψε τὴν παραμόρφωσι³⁸. Ὡστόσο ὁ Lemer cier εἶχε πιάσει ἕναν εὐρύτερον σφυγμό· τὸ βιβλίον του γνώρισε κάποια ἐφήμερη ἐπιτυχία³⁹ καὶ οἱ ποιητικὲς ἀπομιμήσεις τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ στέλνονταν στὸ Globe γιὰ δημοσίευσιν ἦταν τόσες, ποὺ τὸ περιοδικὸ χρειάστηκε νὰ τὶς καταδικάσῃ καὶ πάλι⁴⁰, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναστείλῃ καὶ τὸ ρεῦμα. Ὅρισμένοι ἐλάσσονες ποιητὲς ἐξακολουθοῦσαν νὰ μεταφέρουν σὲ στίχους τὰ πεζὰ τοῦ Φοριέλ, προσθέτοντας ὁλοένα καὶ περισσότερα ρομαντικὰ σημάδια. Ἐνδεικτικά, μιὰ τέτοια παράφραση κρίνεται ἀπὸ τὸν νεαρὸ τότε Sainte Beuve ἐπιτυχημένη, ἂν καὶ «μὲ τὸ νὰ εἶναι ἀκριβῶς πολὺ πιστὴ, παρουσιάζει

36. F. Baldensberger, *La critique et l'histoire en France au XIX siècle*, παίρνω τὴν παραπομπὴ ἀπὸ τὸν Ἑμμ. Κριαρᾶ, Δ. Σολωμός, Θεσσαλονίκη 1957, 55.

37. Nepomycène Lemer cier, *Chants héroïques des montagnards et mâtélots Grecs*, 1 - 2, Παρίσι 1824 - 25.

38. Στὸ φύλλον τῆς 2ας Νοεμβρίου 1824. Γιὰ τὸ φιλελληνικὸ ρόλον τοῦ Globe βλ. Ἑλ. Καρατζᾶ, Τὸ παρισινὸ περιοδικὸ Globe, *Mélanges Merlier* 1, Ἀθήνα 1956, 78 (ἀπὸ ὅπου ἡ παραπομπή). Βλ. ἐπίσης R. Canat, ὁ.π., 301 - 313 εἰδικά, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἐνδιαφέροντος βιβλίου στηρίζεται πολὺ στὸν Globe.

39. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ βιβλίου ἀνατυπώθηκε στὶς Βρυξέλλες τὸ 1825. Πβ. καὶ εὐνοϊκὰ σχόλια τοῦ P. Lebrun, *Le voyage de Grèce*, Παρίσι 1828, 192.

40. Στὸ φύλλον τῆς 13ης Αὐγούστου 1825, βλ. Ἑλ. Καρατζᾶ, ὁ.π., 80.

όρισμένα κενά κάπως περίεργα, και μερικά της σημεία είναι αναπόφευκτα σκοτεινά». Η μετάφραση αυτή ωστόσο είχε επαυξήσει κατά το ένα τέταρτο το ελληνικό πρωτότυπο⁴¹.

Έτσι τα ελληνικά τραγούδια δεν πέρασαν ποτέ στο κέντρο της λογοτεχνικής ζωής. Η «φυσική» και «απολίτιστη» ποίηση, με τη φρεσκάδα της και τον καινούριο κόσμο που αποκάλυπτε, γοήτεψε τους αισθητές και τους κριτικούς⁴², άνοιξε όριζοντες, έδωσε ποιητικές εικόνες, πρόσφερε ύλη και σύμβολα στους ποιητές, όπως στον V. Hugo ή στον Pierre Lebrun⁴³, αλλά έμεινε πάντα ποιητικό έρέθισμα περισσότερο, παρά καθαυτό ποίηση. Άρκετά χρόνια αργότερα, αρμόδιος κριτής, ο Λαμαρτίνος θά το επισημάνει: «Το ενδιαφέρον και η γοητεία αυτών των τραγουδιών βρίσκεται λιγότερο στο ίδιο το τραγούδι και περισσότερο στο πλαίσιο που το περιβάλλει»⁴⁴.

Στη δεκαετία που εκδόθηκαν τα τραγούδια —για τη Γαλλία, δεκαετία της νίκης του ρομαντισμού— και στη δεκαετία που προηγήθηκε, οι λογοτεχνικοί όριζοντες διευρύνονται στο μέγιστο. Ο ρομαντισμός, με την πολλαπλότητα που ήθελε να τον χαρακτηρίζει, ανοίγεται πρόσφορος σ' όλα τα ρεύματα. Στη Γαλλία, ανάμεσα στα 1810 και στα 1830 ακριβώς, ανακαλύπτουν το γερμανικό και το ισπανικό θέατρο, ανακαλύπτουν τις λογοτεχνίες του «βορρά», τη λαϊκή ποίηση των ισπανών, των βαλκανικών λαών. Ανακαλύπτουν τον Walter Scott παράλληλα με τον δικό τους μεσαίωνα και την έξωτική «άνατολή». «Ποτέ τόσα μυαλά δεν αναδίφησαν ταυτόχρονα την άχανη Άσία» θά πει το 1829 στον πρόλογο των *Orientales* ο V. Hugo. Τέλος ανακαλύπτουν ξανά —αυτή τη φορά από τα πρωτότυπα— την αρχαία Ελλάδα⁴⁵.

Μέσα σ' αυτήν την πλούσια σύνθεση, όπου η είσοδο ξένων στοιχείων

41. Πρόκειται για μία από τις μεταφράσεις της L. Swanton-Belloc στο έργο της Bonaparte et les Grecs, Παρίσι 1826. Η κριτική του Sainte Beuve πέρασε στα *Premiers Lundis* 1, Παρίσι 1874, 135. Ο Ibrogac, δ.π., 164 - 174 εξετάζει τις μεταφράσεις του Lemer cier, της Belloc, καθώς και του J. J. Ampère, του L. Halévy και του J. Polonius, που όλες τους είχαν γίνει έως το 1830.

42. Μολονότι δεν είμαστε σε θέση να καταστρώσουμε τον πλήρη κατάλογο των όσων εκφράστηκαν ευμενώς για τα ελληνικά τραγούδια, ωστόσο εύκολα παρατηρούμε πως οι περισσότεροι ανήκουν στο χώρο του στοχασμού κι ελάχιστοι είναι οι αντιπρόσωποι του λυρισμού.

43. P. Lebrun, δ.π., 61 - 66, 109 - 113, 125 - 128, και στις σημειώσεις, 191 - 195, πβ. και την βιβλιοκρισία του H. Patin στη *Revue Encyclopédique* 37 (Μάρτιος 1828) 670 - 71.

44. Στα *Cours familiers de littérature*, 14 (1862) 36 - 42. Παίρνω την παραπομπή από τον Ibrogac, δ.π., 186.

45. Την θέση αυτή τη στηρίζει με εξαιρετικά πλούσια επιχειρηματολογία ο R. Canat στο βιβλίο του που ανέφερα κιόλας καθώς και στο *La Renaissance de la Grèce antique* (1820 - 1850) Παρίσι 1911.

ἀποτελεῖ φέρουσα κατασκευὴ τοῦ πνευματικοῦ οἰκοδομήματος, ἡ ἀλληλοδιαδοχὴ τῶν λογοτεχνικῶν ἐκπλήξεων καὶ ἀνακαλύψεων ἀποτελεῖ ὄργανικὴ ἀνάγκη. Ἡ δυναμικὴ τῶν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν δὲν ξεπερνοῦσε τὴν ἔκδοση τοῦ 1824 - 25· ὁ χῶρος ποὺ τοὺς ἀναλογοῦσε καταλήφθηκε μιὰ καὶ καλή.

Τὸ 1830 ὁ φιλελληνισμός, ἀμάλαμα μὲ ποικίλες τάσεις, φιλελευθέρων, χριστιανῶν, ρομαντικῶν, κλασικιστῶν, ἀμάλαμα ὅμως ποὺ οἱ φιλελευθεροὶ ρομαντικοὶ κράτησαν πάντα τὸ ἐπάνω χέρι, εἶχε ὀλοκληρώσει τὴν τροχιά του. Ὁ ρομαντισμός εἶχε πιά ὀριστικὰ ἐπιβληθεῖ, τὸ ἑλληνικὸ κράτος εἶχε κι αὐτὸ ἀναγνωριστεῖ σὰν πραγματικότητα. Ὁ φιλελληνισμός, μαζί του καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔπαψαν νὰ εἶναι στὴ μόδα, μῆκαν ὅμως, στὸ μικρὸ βαθμὸ ποὺ τοὺς ἀναλογοῦσε στὴ γαλλικὴ —καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴ— παιδεία. Ἡ ἀναφορὰ στὸ ἔργο τοῦ Φοριέλ ἦταν ἐπιβεβλημένη γιὰ ὅσους ἀνοιγαν θεωρητικὲς συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς προφορικῆς λαϊκῆς ποίησης. Οἱ ταξιδιώτες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ποὺ πρὶν τὸ 1824 ἄκουγαν τὶς «ἐνρινες θρηνωδίες» τῶν ἄξεστων Νεοελλήνων, θαυμάζουν τώρα τὴν ποιητικὴτητα τῶν ἀπλοϊκῶν τραγουδιῶν. Τέλος γιὰ ὅσα βιβλία ἀναδιφοῦσαν τὴ νεοελληνικὴ ἱστορία, ἀπὸ τὸ πανεπιστημιακὸ καὶ πολυδιαβασμένο ἐγχειρίδιο τοῦ Villemain ἕως τὴν τελευταία «Ἐπισκόπηση τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας» ἡ εἰσαγωγὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν θησαύριζε ἀπαραίτητο ὑλικό⁴⁶.

Λίγο μετὰ ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Φοριέλ, ὁ Προσπέρ Μεριμέ, διάσημος πιά συγγραφέας, μὰ καὶ στοχαστικὸς μελετητὴς τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων, ὀριοθετοῦσε μὲ ἀκρίβεια τὴ συμβολὴ τῶν Chants populaires de la Grèce moderne: «Δὲν νομίζω νὰ κάνω λάθος, λέγοντας πὼς ἓνα μέρος τοῦ ἐνδιαφέροντος ποὺ γέννησε στὴ Γαλλία ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ὀφείλεται σ' αὐτὴ τὴ μετάφραση καὶ στὸν ἐξαιρετικὸ πρόλογο ποὺ εἶχε προσθέσει. Πολλοί, ποὺ θεωροῦσαν τοὺς Ἕλληνες ἓνα λαὸ διεφθαρμένων μαγαπόντηδων, τοὺς εἶδαν, σύμφωνα μὲ τὸν κ. Φοριέλ, σὰν ἥρωες, συνεχιστὲς τῶν προγόνων τους»⁴⁷.

Στὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἡ ἔμφαση στὴν ἐθνικὴ καταγωγὴ ἦταν ἰδιαίτερα πολύτιμη γιὰ τοὺς Ἕλληνες.

46. Μπορεῖ κανεὶς νὰ συμβουλευθεῖ τὴ μελέτη τοῦ Μ. Β. Σακελλαρίου, Νεοελληνικὲς Ἱστορικὲς Σπουδές, *Νέα Ἑστία* 33 (1943) 29 κ.έ. Γιὰ τὰ τραγούδια ποὺ ἀνατυπώνουν τὰ ἐγχειρίδια γιὰ τὸν νέο ἑλληνισμό βλ. Δ. Α. Πετρόπουλου, Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, *Ἐπετηρίδα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου* 8 (1953 - 54) 75 κ.έ. καὶ Κυριακῆς Μαμῶνη, Ξενόγλωσσοι ἐκδόσεις 1821 - 1829 περὶ τὸν Ἀγῶνα, *Μνημοσύνη* 3 (1970 - 71).

47. Σὲ ἄρθρο στὴν ἐφ. Le Constitutionnel τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1846, βλ. Quérard, *La littérature française contemporaine*, ἀνατύπωση, Παρίσι 1965, λήμμα Fauriel, τ. 3 σ. 471. Πβ. καὶ Galley, ὁ.π., 489.